

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Katedra pastorálních oborů a právních věd

Stanislav Futera

Nové církevní zákony z roku 1949

Diplomová práce

Vedoucí práce: prof. JUDr. Antonín I. Hrdina, DrSc.

Praha 2013

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 2. prosince 2013

Stanislav Futera

Bibliografická citace

Nové církevní zákony z roku 1949 [rukopis]: Diplomová práce / Stanislav Futera; vedoucí práce: Antonín I. Hrdina. -- Praha: 2013. – 95 s.

Anotace

Tématem této práce je problematika tzv. „nových církevních zákonů“ přijatých v roce 1949, sloužících jako jeden z mocenských nástrojů k potlačení církví a ke kontrole společnosti. V rámci jednotlivých kapitol se zabývám genezí tzv. nových církevních zákonů, přijatých československým komunistickým režimem v roce 1949 a jejich významem nejen pro konfesní právo následujícího období až do současnosti. V této souvislosti si kladu otázku, do jaké míry tyto zákony ovlivnily a ovlivňují nejen život církví, zvláště pak církve katolické, ale i myšlení české společnosti ve vztahu k církvi dnes. Tato práce se týká tří okruhů, které jsou ale nutně propojeny: prvním je samotná zákonná úprava, druhým společenská recepce církve ve spojitosti s těmito zákony a třetím je promítání těchto zákonů také do současné politické rétoriky. Cílem práce pak je ukázat hlubokou vnitřní propojenost a dynamiku těchto tří okruhů tak, jak se projeví v minulosti a jak se v návaznosti na historii projevují dnes.

Klíčová slova

Československo, rok 1949, církevní zákony, moc a právo, současnost, zákon, společnost, politika.

Abstract

The topic of the thesis are so-called „new ecclesiastical laws“ accepted in 1949, that had served as one of the power tools for the oppression of the Churches and the control over the society. Within the chapters in sequence I deal with the description and genesis of these new ecclesiastical laws, received by Czechoslovak communist regime in 1949 and their importance not only for the confessional law of the following period until now. In this context I ask the question what are the extent effects not only for the life of the Churches, esp. the Catholic Church, but also for the mentality of the contemporary Czech society in relationship with the Church.

This thesis is concerned with three spheres that are necessarily interconnected: First, the legislation of these laws themselves, second, the social reception of the Church interlinked with these laws, and third sphere is also the projection of these laws into the political rhetoric nowadays. The goal of the thesis is to reveal the deep interconnection and dynamics of the three spheres given, and explore how the way they were manifested in the past, and have consequently been manifested until these days.

Keywords

Czechoslovakia, 1949, ecclesiastical laws, the power and the law, present time: law, society and politics.

Počet znaků (včetně mezer): 139 470

Poděkování

Rád bych poděkoval panu profesoru Hrdinovi za vypsání tématu a za to, že měl se mnou trpělivost. Samozřejmě bych také rád vyjádřil díky mým drahým rodičům za vytvoření podmínek, abych mohl nejen napsat tuto práci ale i absolvovat celé studium. Dále bych chtěl poděkovat mému bratru Františkovi, který mi uděloval rady ohledně psaní diplomové práce. V neposlední řadě musím také poděkovat Mgr. et Mgr. Lence Makovcové-Demartini, která mi rovněž nejenže udělovala cenné rady ohledně psaní diplomové práce, ale zároveň mi byla i psychickou oporou v období dokončování této práce.

|

Obsah

Úvod.....	7
1. Heuristicko-hermeneutický rámec	9
1.1. Nástin mezinárodně-politického kontextu	9
1.2. Konfesně právní systém v letech 1918 - 1945	13
1.3. Církevně-politické okolnosti přijetí tzv. nových církevních zákonů	19
2. Nové církevní zákony	29
2.1. Cesta k přijetí tzv. nových církevních zákonů	29
2.2. Struktura a obsah tzv. nových církevních zákonů.....	31
2.3. Dopady tzv. nových církevních zákonů na život církví v tehdejším Československu.....	49
3. Vývoj od roku 1989 do současnosti.....	60
3.1. Nahrazení tzv. nových církevních zákonů novými právními předpisy po listopadu 1989.....	60
3.2. Aktuální dopad tzv. Nových církevních zákonů.....	75
Závěr.....	83
Seznam použitých zkratk	87
Seznam literatury	89

Úvod

K rozhodnutí věnovat se danému tématu mne nevedla pouhá snaha o pochopení a zpracování zákonné úpravy vztahující se k církvím v daném historickém období, tj. v roce 1949. Hlavní motivací byl naopak současný pohled na českou společnost, na míru jejího právního a morálního vědomí jako celku, a také to, jak se toto právní a morální vědomí promítá do jednání současné politické reprezentace. Na celou práci jsem nahlížel jako student teologie se zájmem o konfesní právo a historii daného období.

Výchozí hypotéza, resp. hypotézy, se dotýkají výše zmíněných tří okruhů: právního systému a úpravy samotné, společenské recepce církví (zejm. církve katolické) a také toho, jakým způsobem se tyto dva faktory promítají do programů politických stran v současnosti.

První hypotéza vychází z toho, že politické uspořádání po roce 1989 je skutečně svobodně demokratické, a že zákony přijaté po tomto období se snažily o nápravu křivd a o co nejlepší uspořádání vztahu mezi státem a církví a také o co nejlepší postavení pro církve samotné a pro věřící občany.

Druhá hypotéza se opírá o obecně známý a pozorovatelný fakt, že v české společnosti panuje ve vztahu k církvi/církvím postoj spíše negativní (což doložíme v průběhu práce také na základě statistických údajů). V jejím rámci si tedy kladu otázku, do jaké míry k tomuto postoji přispěl totalitní režim svou ideologií a svým represivním postojem vůči církvím. Předpokladem je, že tento vliv byl významný.

Třetím okruhem mého zájmu je, jakým způsobem se promítá postoj většinové společnosti vůči církvi, zvláště pak církvi katolické, do programů různých politických stran, jejichž představitelé jsou následně v poslanecké sněmovně ve funkci navrhovatelů zákonů. Zvláštním a historicky ojedinělým prvkem zde tvoří tzv. církevní restituce, tj. majetkové vypořádání s církvemi z doby totalitního režimu. Zde vycházím z předpokladu, že se jedná o téma snadno politicky využitelné a zneužitelné a že postoj politických stran se liší nejen podle spektra – od levicových po pravicové strany – ale také a právě s ohledem na negativní postoj většinové společnosti vůči tomu, že by „církev měla mít nějaký majetek“. Také zde je značně pravděpodobné, že kromě jiných historických faktorů je zde silně vepsána ideologie totalitního komunistického režimu s celou šíří ideologických nástrojů, kterou za dobu své moci uplatnila, ať jde o oblast mediálního zkreslování a zesměšňování církve nebo o jiné mocenské nástroje a mechanismy.

Jako základní metody práce přitom bude sloužit analýza vybrané odborné literatury, pramenů a dalších relevantních zdrojů a následně pak syntéza takto získaných dat, informací a poznatků. Cílem je tak získat pevné body pro argumentaci o postavení a roli církve v naší společnosti.

1. Heuristicko-hermeneutický rámec

1.1. Nástin mezinárodně-politického kontextu

Současná česká společnost v mezinárodním srovnání bývá často označována za jednu z nejvíce ateistických společností v Evropě. Až 73 % obyvatel v České republice se podle průzkumu společnosti Median, realizovaného v roce 2008, nepovažovalo za věřící.¹ Na základě výsledků sčítání lidu z roku 2001 lze konstatovat, že bez vyznání bylo 59 % občanů, zatímco za věřící se označilo 32 % občanů. Zbývající část české populace – tedy 9 % občanů – se v tomto ohledu nedokázala vyjádřit.² Průzkum realizovaný v rámci projektu Eurobarometr pak ve zmíněném roce 2008 zjistil, že náboženství je, z hlediska vlivu na společnost, v České republice obecně považováno za málo významné. Z průzkumu v roce 2008 totiž vyplynulo, že pouze 28 % občanů se domnívá, že náboženství má nějaký společenský význam.³

Ať již přisoudíme význam kterémukoli z uvedených výzkumů, je nepochybné, že k tradičním náboženstvím a církvím se v České republice hlásí ve srovnání se situací v dalších evropských státech, nevyjímaje z toho ani státy bývalého východního bloku, jen relativně malá část občanů. Navíc mezi občany v České republice panuje jistá nedůvěra ke „klasickým“ církvím.

¹ Median, 2008

² Český statistický úřad, 2002

³ Eurobarometr, 2008

V této souvislosti lze spekulovat, zda výše naznačená situace má své specifické historické příčiny, mezi které můžeme jen ve druhé polovině 20. století zařadit např. stíhání katolických a dalších duchovních komunistickým režimem, normalizaci, protináboženskou propagandu a snahu o úplné vytěsnění církví ze společenského života. Mimo jiné i v důsledku uvedených faktorů se v českém národě rozšířila náboženská vlažnost a lhostejnost.

Tématem této práce je jeden ze specifických aspektů československého komunistického režimu, a to boj proti církvím, který byl po únorovém převratu v roce 1948 realizován v celkovém kontextu snahy o ovládnutí společnosti a o podřízení všech jejích částí komunistické moci. Tento boj byl realizován nejrůznějšími prostředky, přičemž některé z nich byly vyloženě nezákonné a odhalovaly tak nelegální a nelegitimní povahu komunistického režimu, zatímco jiné se opíraly o zdání legality, a to zejména tehdy, když se odvolávaly na právní normy prosazené komunistickou mocí.

V této souvislosti vyvstává do popředí fenomén tzv. nových církevních zákonů. Tento „soubor „církevních“ zákonů schválených Národním shromážděním dne 14. října 1949 představoval tak zásadní zásah do života nejen římskokatolické církve, že se z něj dodnes, po takřka čtvrt století od pádu komunismu, těžce vzpamatovává. Zmíněná zákonná opatření potlačovala práva věřící části národa zaručená ústavou⁴ a byla v rozporu se slavnostními

⁴ Ústavní zákon ze dne 9. května 1948 (tzv. „Ústava 9. května“), viz také HRDINA, Ignác Antonín. *Texty ke studiu konfesního práva. III. Československo*. UK v Praze: Nakladatelství Karolinum, 2006. ISBN 80-246-1289-5, str. 128

prohlášeními, jimiž se československý poúnorový režim k dodržování náboženských svobod zavazoval.⁵

Pronásledování církví a represe vůči duchovním i věřícím představují jeden z velkých zločinů komunistického režimu, kterým zdeformoval vývoj společnosti v Československu v letech 1948 až 1989. Aniž bychom tento režim a jeho zločiny chtěli jakkoli omlouvat nebo bagatelizovat, je nutné k nim přistupovat v celkovém kontextu politického, ekonomického a sociálního vývoje v Evropě po druhé světové válce.

Československo po roce 1945 – podobně jako v letech 1918 až 1939 – bylo jen malým státem, jehož možnosti ovlivňovat vlastní zahraničně – politický vývoj byly značně omezené charakterem uspořádání mezinárodních vztahů. Zřetelným způsobem to objasňuje americký politolog nizozemského původu Nicholas Spykman, který uvádí: „Malé státy představují vakuum v oblasti vysokého politického tlaku. Jejich život není dán jejich silou, ale tím, že nikdo neusiluje o jejich území, nebo tím, že mají být uchovány jako nárazníkové státy či jako závaží v mocenské rovnováze zájmů silných národů. Když tato rovnováha zmizí, malé státy obvykle zmizí s ní.“⁶

Československo se po druhé světové válce v důsledku jejího výsledku nacházelo v zájmové sféře Sovětského svazu, v rámci níž se Stalinovi během několika poválečných let podařilo vytvořit Moskvou ovládaný blok ne zcela suverénních států. Již krátce po válce bylo zřejmé, že tyto státy nebudou moci nastoupit cestu demokratického vývoje, což se týkalo i Československa, které

⁵ VAŠKO, V. *Dům na skále II. Církev bojující. 1950 – květen 1960*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007. ISBN 978-80-7192-892-8, str. 13

⁶ Citováno podle: KREJČÍ, Oskar. *Český národní zájem a geopolitika*. Praha: Universe, 1993. ISBN 80-901506-2-4, str. 3

jakožto jediné ze států střední, východní a jihovýchodní Evropy mělo funkční demokracii v meziválečném období.

Ve státech sovětského bloku se po druhé světové válce postupně ujímaly moci komunistické režimy instruované z Moskvy, přičemž tento osud nakonec v únoru 1948 postihl i Československo, které pak až do roku 1989 pozbylo faktické suverenity v mezinárodních vztazích. Na tomto místě si však lze položit otázku, nakolik komunistické Československo pozbylo své suverenity také v otázkách vnitropolitických, např. právě v otázce vztahu státu k církvím.

Václav Veber v této souvislosti uvažuje: „Domněnka, že o svém národním a státním osudu i stylu či úrovni nebo průběhu vlastního života můžeme rozhodovat sami, je nemístná iluze. Jako relativně malý národ, navíc uprostřed Evropy, jsme závislí na evropských poměrech více, než si většinou dokážeme přiznat. V rozbouřené, konfliktní Evropě nemůžeme dlouhodobě obstát ... naší jedinou nadějí je Evropa sjednocená, spolupracující a demokratická.“⁷

Souhrnně lze proto konstatovat, že výsledky druhé světové války a mírových jednání a mezinárodní rozložení sil mezi Sovětským svazem a demokratickým táborem reprezentovaným především Spojenými státy americkými do značné míry předurčovaly zařazení Československa do tzv. sovětského bloku a tím také do značné míry etablování komunistického režimu v této zemi, která ještě na konci 30. let 20. století představovala jedinou fungující demokracii v prostoru střední, jihovýchodní a východní Evropy.

⁷ VEBER, V. *Osudové únorové dny. 1948*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. ISBN 978-80-7106-941-6, str. 5

Čím více se blížil rok 1948, tím bylo z historického a politického vývoje stále patrnější, že se v Československu chopí moci komunisté, nejen podporovaní, nýbrž přímo podněcovaní z Moskvy. Zahraničně-politická orientace Československa tak byla pevně dána a komunistické Československo ve svém jednání na mezinárodní scéně rozhodně nebylo autonomní.

Na druhou stranu je však nutné připustit, že ve vnitřních otázkách, tedy především v otázce budování a realizace mocenského monopolu, měli českoslovenští komunisté přece jen jistou autonomii, a to zejména po smrti J. V. Stalina⁸ a nástupu N. S. Chruščova⁹. Proto se domnívám, že odpovědnost za perzekuce, zločiny režimu a vůbec za celkovou deformaci snad všech aspektů života společnosti, proto z podstatné části nesou českoslovenští komunisté sami. Toto konstatování se samozřejmě v plné míře týká i vztahu domácího komunistického režimu k církvím a věřícím.

1.2. Konfesně právní systém v letech 1918 - 1945

Československé právo za demokratické první republiky uvolnilo církve ze státního poručnictví. Poměry v republice se tak staly pro svobodu církví mnohem příznivější, než tomu bylo před rokem 1918.¹⁰ Církevní zřízení nekatolických církví byla zahrnována do právního systému Československa – vycházela totiž pravidelně jednak ve sbírce zákonů a nařízení a jednak ve

⁸ Josif Vissarionovič Džugašvili (1878 - 1953) - přezdívka Stalin - mu byla vybrána Leninem („Muž z oceli“); v letech 1922 – 1952 byl generální tajemník KSSS a v letech 1941 - 1953 premiér SSSR.

⁹ Nikita Sergejevič Chruščov (1894 - 1971) – sovětský politik a vůdce, v letech 1953 až 1964 zastával funkci prvního tajemníka ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu (ÚV KSSS) a v letech 1958 až 1964 post předsedy rady ministrů (premiéra) Sovětského svazu.

¹⁰ TRETERA, J. R. *Konfesní právo a církevní právo*. Praha: Nakladatelství Jan Krigl, 1997. ISBN 80-902045-2-X, str. 93

věstnicích jednotlivých ministerstev – a stejně tak byly uznávány rovněž normy kanonického práva, a to i přes občasnou snahu některých československých právních teoretiků je z veřejné právní sféry eliminovat.

1.2.1 Dědictví monarchie

Právní úprava církevních záležitostí zůstala v rámci samostatného Československa v podstatě zachována¹¹, ovšem nebyla již uplatňována některá zastaralá ustanovení rakouských právních předpisů.¹² Jednalo se především o ty předpisy, které církve v jejich činnosti příliš svazovaly. Dodejme ještě, že původně uvažovaná představa o odluce církví od státu se ukázala jako nepřijatelná a tudíž nebyla realizována.¹³

V rámci samostatného Československa došlo již krátce po jeho vzniku k oficiálnímu uznání několika nově konstituovaných církví a náboženských společností. Bylo tak učiněno prostřednictvím vyhlášek či výnosů ministerstva školství a národní osvěty. Jednalo se o tyto subjekty:

- Českobratrská církev evangelická
- Německá evangelická církev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku
- Augšpurská církev evangelická ve východním Slezsku v Československu
- Jednota bratrská
- Církev československá
- Církev pravoslavná
- Církev evangelická a. v. na Slovensku
- Náboženská společnost československých unitářů

¹¹ Tzv. recepční normou, tj. zákon č. 11/1918 Sb. z. a n. ze dne 28.10 1918, jejímž smyslem bylo zachovat dočasnou kontinuitu práva na území nově vzniklého Československa.

¹² Viz např. KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře první republiky (1918 – 1938). Díl první. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918 – 1929)*. Praha: Libri: 2000. ISBN 80-7277-027-6.

¹³ Viz TRETERA, *Konfesní právo a církevní právo*. str. 94 – 95

V následující podkapitole upozorníme na základní právní předpisy, které tvořily konfesně-právní systém meziválečného Československa.

1.2.2. První změny v konfesně-právních normách

Již v roce 1919 byly přijaty dva právní předpisy. Prvním byl zákon č. 111/1919 Sb., jehož prostřednictvím bylo doplněno ustanovení § 303 trestního zákona č. 117/1852 ř. z. o urážkách náboženství a proti zneužívání duchovenského úřadu v politické oblasti¹⁴. Prostřednictvím zákona č. 320/1919 Sb. o obřadnostech smlouvy manželské, rozluce a překážkách manželství byla pro všechny obyvatele Československa zavedena svoboda volby mezi církevní a civilní formou sňatku se zachováním právní závaznosti v obou případech.¹⁵

Do té doby nebyl civilní sňatek povinný, což bylo zakotveno např. ve starém uherském právním řádu.¹⁶ Ke vzniku republiky to bylo tak, že v Předlitavsku platil (alespoň pro katolíky) obligatorní církevní sňatek, zatímco v Uhrách byl naopak povinný sňatek civilní.

Vzhledem k tomu, že v rámci následující kapitoly se zmíníme o zaboru pozemkového vlastnictví církví ze strany československé komunistické moci, je zde nutno se uvést alespoň stručnou zmínku o pozemkové reformě realizované v meziválečném Československu v první polovině 20. let 20. století a jejím vlivu na způsob nakládání s pozemky ve vlastnictví katolické církve. Tato reforma se dotkla pozemkového majetku katolické církve nejvíce, „Ostatní církve a náboženské společnosti prakticky žádný větší nemovitý majetek nevlastnily.“¹⁷

¹⁴ Tzv. „Kazatelnicový“ paragraf

¹⁵ Viz. HRDINA, *Texty ke studiu konfesního práva. III. Československo*. str. 36-38

¹⁶ KÁRNÍK, Zdeněk, *České země v éře první republiky*, str. 321

¹⁷ VALEŠ, Václav, *Konfesní právo - průvodce studiem*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008, str. 126.

1.2.3. Ústava z roku 1920

Zcela zásadní význam měla ústava z roku 1920. Ta především zakotvila svobodu svědomí a vyznání, a rovnost všech náboženských vyznání před zákonem. Tuto problematiku upravovaly paragrafy 121 až 125.

Např. § 122 ústavy proklamuje, že „... všichni obyvatelé republiky Československé mají ve stejných mezích jako státní občané republiky Československé právo vykonávati veřejně i soukromě jakékoli vyznání, náboženství nebo víru, pokud výkon ten není v neshodě s veřejným pořádkem a řádem nebo s dobrými mravy.“¹⁸

Dále musíme upozornit na zákon č. 96/1925 Sb. o vzájemných poměrech náboženských vyznání. Tento zákon nově upravil uznávání členství v církvích, přestupování z jedné do druhé církve, potvrdil příslušnost ke stavu bez vyznání jako zvláštnímu náboženskému stavu (§ 15) a upravil svěcení nedělí a svátků¹⁹. Je nutné upozornit, že na rozdíl od čl. 16 mezikonfesního zákona z roku 1868 se hranice pro svobodnou volbu náboženství zvýšila na 16²⁰ let (§ 4).²¹

1.2.4. Kongruový zákon

Jako relativně významný legislativní počín realizovaný v období meziválečného Československa, musíme označit tzv. kongruový zákon neboli zákon o úpravě platů duchovenstva církví a náboženských společností státem uznaných případně recipovaných č. 122/1926 Sbírky zákonů a nařízení. Tento

¹⁸ Zákon č. 121/1920 Sb. Národního shromáždění, kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky, § 122

¹⁹ Zákon č. 96/1925 Sb.

²⁰ Pozn. v původním zákoně č. 49/1868 ř. z. to bylo po dokonání 14. roku věku.

²¹ Viz TRETERA, *Konfesní právo a církevní právo*, str. 94

zákon stanovil nejnižší příjem neboli kongruu²² duchovenstva kongruálních církví a náboženských společností. Úprava se týkala duchovenstva činného při správě farních úřadů a při jiné veřejné duchovní správě, a to na místech systemizovaných se souhlasem státní správy kultové.

Nejnižší příjem činil ročně 9 000,- Kč, přičemž tato částka se každé tři služební roky zvyšovala o tzv. trienálku ve výši 972,- Kč. Ovšem uvedené zvýšení bylo možné učinit nejvýše desetkrát. Na kongruální mez se pak doplňoval čistý příjem duchovního stanovený na základě finančního přiznání neboli fassse. Do tohoto tzv. fassovního příjmu se přitom započítávaly veškeré příjmy konkrétního duchovního, přičemž výjimky představovaly případné odměny za výuku náboženství nebo případný poslanecký plat.²³

Na výše uvedené doplňování kongruy měli nárok duchovní kongruálních církví, tj. římskokatolické, řeckokatolické, a pravoslavné církve na celém území ČSR, evangelické církve a. v., reformované církve a židovských náboženských obcí na Slovensku a Podkarpatské Rusi.²⁴ Dodejme ještě, že ostatním církvím a náboženským společnostem, které byly státem uznané před účinností tzv. kongruálního zákona, příslušelo právo na dotace vypočítané poměrným způsobem podle počtu jejich členů ve vztahu k počtu členů kongruálních církví.²⁵ Tyto církve pak byly označovány jako církve dotační.

²² „Kongrua (lat. congrua sustentatio) - plat, zaručený občanským zákonem jako nejnižší příjem duchovního ve veřejné duchovní správě. Kongruou jest rozumět náklad na výživu kněze, přičemž pojmem ‚výživa‘ jest rozumět ve smyslu zákona o právu rodinném nejen stravné, ale i výlohy na nutnou obsluhu, šaty, byt, knihy, časopisy, noviny, cestování, kulturní život atd. [...]“ MERELL, Jan a kol. *Malý bohovědný slovník*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1963, str. 252.

²³ Viz např. KÁRNÍK, *České země v éře první republiky*.

²⁴ Viz TRETERA, *Konfesiční právo a církevní právo*, str. 95

²⁵ Zákon č. 122/1926 Sbírky zákonů a nařízení o úpravě platů duchovenstva církví a náboženských společností státem uznaných případně recipovaných, § 5

1.2.5. Modus vivendi

V rámci této podkapitoly se dále musíme zmínit o Modu vivendi.²⁶ Tretera problematiku tohoto fenoménu předesílá následujícími slovy: „Jen velmi stručný a na svou dobu moderní Modus vivendi z 2. 2. 1928 mezi Apoštolským stolcem a Československou republikou byl důležitým mezinárodněprávním dokumentem. Tato mezinárodní smlouva se týkala především obsazování biskupských stolců v ČSR.“²⁷

Tento modus představoval specifickou součást československého úsilí o obranu před maďarskými pokusy o změnu hranic. Sídlní biskupové museli slibovat, že nebudou jednat proti integritě republiky a neporušitelnosti jejich hranic. To se v praxi týkalo především biskupů slovenských.

²⁶ Výraz modus vivendi lze přeložit jako „způsob soužití“. V tomto případě se tedy jedná o „dohodu o způsobu soužití“ mezi církví a Československem.

²⁷ TRETERA, *Konfesní právo a církevní právo*, str. 96

1.3. Církevně-politické okolnosti přijetí tzv. nových církevních zákonů

Přístup československého komunistického režimu k církvím by se dal označit za silně etatistický a autoritářský. Významnou roli v genezi tohoto přístupu hrálo přijetí tzv. nových církevních zákonů. V rámci této kapitoly se proto pokusíme objasnit základní církevně politické okolnosti, které na počátku existence komunistického režimu vedly k přijetí těchto zákonů a které zároveň vytvářely základní rámec vztahu komunistické moci k církvím.

„Současná politika vlád České republiky vůči jednotlivým náboženským uskupením, která je kodifikovaná prostřednictvím tzv. konfesního práva, se jeví jako značně liberální. Srovnáme-li situaci především s konfesním právem v dřívějších politických systémech a státních útvarech, k nimž postupně v dějinách české země patřily. Že současné uspořádání je liberálnější, než zákony z doby habsburského mocnářství, liberálnější, než svévole ve vztahu k náboženským uskupením za Protektorátu Čechy a Morava a liberálnější, než silně etatistické předpisy a autoritářská praxe komunistického režimu, to lze očekávat.“²⁸

V rámci úvodu k této kapitole práce můžeme dále shrnout základní kontury vztahu katolické církve a komunistické moci těsně před a po roce 1948. Níže jen stručně naznačený náčrt bude dále samozřejmě v příslušných podkapitolách dále podrobněji konkretizován.

²⁸ ŠTAMPACH, Ivan O. *Peripetie české politiky ve vztahu k novým náboženským směrům*. (online) Katedra religionistiky a filosofie Filozofické fakulty University Pardubice. 2007. Dostupné z WWW: http://dspace.upce.cz/bitstream/10195/35342/1/StampachI_Peripetie%20ceske_Pantheon_2007.pdf. Citováno dne 18. 04. 2013, str. 9

1.3.1. Církev v Československu v letech 1945 až 1947

V osvobozeném Československu hned po skončení války nedošlo pouze ke značnému oslabení demokratického charakteru státu, nýbrž zároveň také k oslabení vlivu katolické církve. Limitovaná demokracie v mezidobí let 1945 – 1948 stále více podléhala vlivu komunistické strany.²⁹ Dělo se tak především v souvislosti se změnami v rámci politického spektra, pro které byla charakteristická existence Národní fronty, v jejímž rámci mohlo vyvíjet svou činnost pouze několik politických stran. Za své např. vzala před válkou dominantní agrární strana.³⁰

V období meziválečného Československa totiž fungovaly dvě relativně silné strany, které se hlásily k politickému katolicismu. V Českých zemích se jednalo o tradiční Československou stranu lidovou, zatímco na Slovensku tuto část politického spektra reprezentovala Hlinkova slovenská ľudová strana. Politická scéna osvobozeného Československa se však výrazně změnila v neprospěch katolické církve.³¹

Československá strana lidová totiž přestala vystupovat jako politická reprezentace katolické církve a Hlinkova slovenská ľudová strana na Slovensku přestala existovat vůbec. Avšak v roce 1946 došlo na Slovensku k dohodě mezi katolickou církví a Demokratickou stranou. V jejím důsledku pak představitelé slovenského politického katolicismu získali značné zastoupení ve funkcích této strany, ve veřejných funkcích, které tato strana obsazovala, a částečně také zastoupení v rámci československého parlamentu.

²⁹ TRETERA, *Konfesionální právo a církevní právo*, str. 97

³⁰ Podrobněji viz především ROKOSKÝ, J. *Rudolf Beran a jeho doba. Vzestup a pád agrární strany*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2001.

³¹ Podrobněji viz např. KÁRNÍK, *České země v éře první republiky*.

Co se týče vztahu československých komunistů k církvím a konkrétně pak k církvi katolické, je nutné připomenout, že záhy po skončení války začali komunisté na církvev útočit formou propagandistických článků ve svém obnoveném tisku. Jak v této souvislosti upřesňuje Václav Vaško, že KSČ neustále a opakovaně šířila stále stejné dezinformace o papeži Piu XII. Obviňován byl z toho, že jeho přičiněním Vatikán během války uzavřel specifické smlouvy s fašistickou Itálií a hitlerovským Německem.³² Obviňovali jej z těsné spolupráce s těmito státy a z toho, že toleroval jejich ideologie. Především však komunisté tvrdili, že Vatikán má podíl na válečných zločinech těchto režimů a především na vyhlazování Židů.³³

Již před únorem 1948 komunisté také usilovali o oslabení ekonomických pozic katolické církve. Velice dobře si totiž uvědomovali, že ekonomická základna představuje podstatu jakékoli moci, a to jak v mezinárodním měřítku,³⁴ tak také samozřejmě v rámci domácích poměrů.

Hlavní součástí útoků na vlastnické vztahy bylo úsilí zabrat zemědělskou půdu všem vlastníkům pozemků nad 50 ha. Za tím účelem byl ještě před komunistickým převratem přijat zákon č. 142/1947 Sbírky zákonů a nařízení. Tímto zákonem byly postiženy také církevní instituce.³⁵

Lze tedy shrnout, že „na základě zákona č. 142/1947 Sb., o revizi první pozemkové reformy byla církvi odňata zemědělská a lesní půda nad 50 ha. Nicméně ještě než mohla být tato norma plně uvedena v život, přišel Vítězný

³² Pozn. Už ale tolik nezmiňovali, že katolická církev byla jedna z prvních, kdo na tato nebezpečí před válkou poukazovala a její členové byli zavírání a mučení nacisty za ukrytí uprchlíků, sestřelených pilotů apod.

³³ VAŠKO, V. *Neumlčená. Kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce I*. Praha: Zvon, 1990. ISBN 80-7113-000-1, str. 123

³⁴ Podrobněji viz především KENNEDY, P. *Vzestup a pád velmocí. Ekonomické změny a vojenské konflikty v letech 1500 – 2000*. Praha: Lidové noviny, 1996. ISBN 80-7106-173-5.

³⁵ Podrobněji viz TRETERA, *Konfesní právo a církevní právo*, str. 97

únor a po něm vydání zákona č. 46/1948 Sb., o nové pozemkové reformě z března 1948, kdy mělo dojít k odnětí zbytku církevní půdy. Oba zákony se prováděly současně, čímž byly zlikvidovány nejvýznamnější zdroje hospodářského zabezpečení církve.³⁶

Tímto způsobem byla připravena cesta pro ekonomické podřízení především katolické církve komunistickému režimu. Již na tomto místě přitom musíme předeslat, že důraz komunistické moci na tento způsob boje s katolickou církví se ukázal jako efektivní.

1.3.2. Příprava převzetí moci

Na přelomu let 1947 a 1948 v Československu existovaly již jen pouze dvě reálné alternativy dalšího vývoje státu a společnosti. „Buď systém hegemonie KSČ, který znamenal tvrdé potření jejích protivníků, anebo stejně tvrdé a možná i daleko krvavější potření onoho politického a mocenského tábora, na jehož čele KSČ stála. Ten byl totiž už nyní tak silně zakotvený a integrovaný do celého systému moci a navíc tak málo svázaný s tradicemi a formami pouhého parlamentního zápasu, že by s největší pravděpodobností, neváhal sáhnout při obraně svých pozic k nástrojům občanské války. Jen v ní a jí bylo možné v roce 1948 porazit komunisty.“³⁷

Poté, co se československým komunistům na konci února 1948 podařilo získat moc legální a v podstatě nenásilnou cestou, dokončili proces neutralizace povolených politických stran. Ovšem na nové komunistické moci byly stále nezávislé jednotlivé církve v Československu. Vedení KSČ v této

³⁶ Viz BALÍK, S. HANUŠ, J. *Katolická církev v Československu 1945 – 1989*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007. ISBN 978-80-7325-130-7, str. 16

³⁷ MENCL, Vojtěch. HÁJEK, Miloš. OTÁHAL, Milan. KADLECOVÁ, Erika. *Křižovatky 20. století. Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha: Naše vojsko, 1990. ISBN 80-206-0180-5, str. 237

souvislosti zvažovalo možnost zařazení církví do Národní fronty, od čehož si slibovalo účinnou kontrolu fungování církví podobným způsobem, jakým již kontrolovalo další politické strany, ovšem k uskutečnění tohoto plánu nakonec nedošlo.³⁸ Únorem roku 1948 byl v Československu nastolen režim, jehož vztah ke křesťanství a především k římskokatolické církvi byl v zásadě nepřátelský.³⁹

Vzhledem k počtu věřících, kteří se k této církvi hlásili, spatřovali komunisté především v katolické církvi silného nepřítele, což bylo pochopitelné. KSC v této církvi spatřovala překážku pro své úsilí o efektivní získání celé společnosti, neboť mocenskému monopolu komunistů nejdéle a nejhrouževnatěji odporovala právě katolická církev. Její vliv ve společnosti (k jejímu vyznání se hlásilo kolem 70 % obyvatel) a její organizace a mezinárodní vazby tvořily příznivé podmínky pro odpor. Církevní hierarchie však jejich význam a účinnost přecenila, i když si byla vědoma, že v otevřeném konfliktu nemohla přímo zvítězit.⁴⁰

Komunisté tedy neposuzovali pouze domácí dimenzi vlivu katolické církve. Sami totiž měli zkušenost ze součinnosti komunistických stran střední, východní a jihovýchodní Evropy, která byla řízena z Moskvy. Obávali se, že československá katolická církev bude využívat svých vazeb na katolickou hierarchii v Evropě, především v demokratických zemích.

³⁸ Viz např. VEBER, *Osudové únorové dny. 1948.*

³⁹ BALÍK, S. HANUŠ, J. *Katolická církev v Československu 1945 – 1989*, str. 7

⁴⁰ KAPLAN, K. *Československo v letech 1948 – 1953. 2. část. Zakladatelské období komunistického režimu.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. ISBN 80-04-25700-3, str. 27

1.3.3. Postupné přebírání moci

K záměrům československých komunistů s katolickou církví v této souvislosti dodejme: „Rádi by ji byli získali jako spojence aspoň pro některé politické záměry. Doufali, že i ona se stane, „fasádou“ nového režimu.“⁴¹ Všechny církve, a zejména pak církev katolická, se po únorových událostech roku 1948 dostaly do velmi svízelného postavení. Ze strany nové komunistické moci jí bylo naznačováno, že by se měla snažit o soužití se státem, který však stále zřetelněji dával najevo, jaké jsou jeho skutečné úmysly s katolickou církví a s náboženstvím vůbec.

Na tomto místě můžeme upřesnit, že již v průběhu únorových událostí roku 1948 se tehdejší československý arcibiskup Beran obrátil na všechny věřící listem, prostřednictvím kterého vyzýval ke změně smýšlení, dokud je na to ještě čas. Varoval věřící, že velká část národa již bohužel sešla z cesty víry a mravnosti. Arcibiskup Beran také apeloval na všechny křesťany v Československu, tedy nejen na ty, co se hlásili ke katolické církvi, aby se spojili v modlitbě za Boží milosrdenství a světlo pro politické představitele obou národů.⁴²

Dne 25. února 1948 deníky Lidová demokracie a Svobodné noviny, otiskly další výzvu arcibiskupa Berana. Tentokrát tento nejvyšší katolický církevní představitel v Československu varoval všechny občany před hrozbou rozpoutání bratrovražedných bojů a vyzýval je k dodržování zákonů. Zároveň vyjádřil upřímné přesvědčení, že se právní cestou dosáhne trvalejších změn než

⁴¹ Viz VAŠKO, *Neumlčená. II.*, str. 13

⁴² Viz VAŠKO, *Neumlčená. I.*, str. 123

násilím a nátlakem.⁴³ Arcibiskup Josef Beran se na československé věřící, občany i na komunisty obrátil těmito slovy:

„Vzpamatujte se! Věřím, že nechcete rozdmýchovat bratrovražedné boje, ale takto se jim nevyhnete. Zamyslete se nad svou odpovědností! Udržujte právní řád! Neničte odkaz prezidenta Osvoboditele! Právní cestou se dosáhne trvalejších reforem, i těch nejradikálnějších.“⁴⁴

Tato výzva však zcela zanikla v dalších událostech.

Je tedy zřejmé, že arcibiskup Beran nebyl pouze pasivním divákem únorových událostí, nýbrž že se do nich pokoušel zasahovat z pozice morální autority. Ovšem na celkový průběh událostí jeho snaha neměla větší vliv.

Arcibiskup Beran pak již mohl pouze sledovat, jak prezident Edvard Beneš v podstatě bez výraznějšího odporu vyklidil pole a ustoupil soustředěnému nátlaku československých komunistů podněcovaných z Moskvy.⁴⁵ Poté, co Edvard Beneš přijal demisi ministrů demokratických stran a jmenoval místo nich ministry nové, navržené Klementem Gottwaldem a musel již podruhé ve svém životě zažít kapitulaci před totalitní mocí a pošlapání demokratických ideálů, v jejichž jméně vykonával svůj úřad.⁴⁶

1.3.4. Únor 1948

V podstatě již od podzimu roku 1948 v Československu neexistovala žádná reálná základna organizovaného odporu vůči nastupující komunistické moci.

⁴³ VAŠKO, Neumlčená. II., str. 13

⁴⁴ Viz. VODIČKOVÁ, S. *Uzavírám vás do svého srdce. Životopis Josefa kardinála Berana*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009. ISBN 978-80-7325-189-5, str. 163

⁴⁵ Podrobněji viz také ZEMAN, Zbyněk. *Edvard Beneš. Politický životopis*. Praha: Mladá fronta, 2009. ISBN 978-80-204-2062-6.

⁴⁶ KAPLAN, K. *Poslední rok prezidenta. Edvard Beneš v roce 1948*. Brno: Doplněk, 1994. ISBN 80-85765-32-4, str.

Režim se však stále necítil dostatečně silným, a proto reagoval na všechny projevy nesouhlasu zostřeným mocenským nátlakem.

Jedinou výraznější opoziční silou po únoru 1948 tedy byla katolická církev. A dá se tak říci, že rozpory mezi novým režimem a katolickou církví vyústí až na přímý útok na církve s konečným cílem jejich totální likvidace. „Ten nazrával brzy po únoru 1948 a komunistické vedení církev považovalo za největšího politického nepřítele, pokud šlo o organizovanou, veřejně činnou instituci. Po likvidaci odporu Sokola⁴⁷ pak za jedinou takovou instituci.“⁴⁸

Komunistická strana si byla vědoma vlivu církve už jen proto, že se k ní hlásilo na 70 % obyvatel Československa.⁴⁹ Nejdříve se vedení KSČ snažilo získat loajalitu katolické hierarchie. Poté, když biskupové nový režim v zásadě odmítli, pokusila se je státní moc izolovat od věřících. Ani v tomto ohledu však komunistická moc nebyla příliš úspěšná. Podobně pak ztroskotala i tzv. katolická akce, jejímž cílem bylo získat řadové kněží pro spolupráci s režimem. Zatímco probíhala zdlouhavá jednání mezi katolickou hierarchií a vedením komunistické strany, neustávaly komunisty inscenované proticírkevní provokace, omezování svobody náboženských úkonů, zákazy vydávání katolického tisku atd.

Na konci roku 1949 pak byla schválena série zákonů, jejichž cílem bylo plně podřídit všechny církve a náboženské obce v Československu státní kontrole. Ovšem úspěšně se režimní záměry s církvemi, a především pak s katolickou církví, prosadily teprve v roce 1952 po řadě tvrdých perzekučních zásahů proti duchovním i věřícím. Tehdy došlo k rušení klášterů a k internaci

⁴⁷ Poslední všesokolský slet proběhl ještě v létě 1948. KSČ poté tělovýchovu sjednotila a Sokol byl fakticky zakázán.

⁴⁸ KAPLAN, *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953 – 1956*, str. 57

⁴⁹ Viz KAPLAN, *Československo v letech 1948 – 1953*, str. 27

členů řeholních řádů. Uvězněno bylo i mnoho biskupů a věřících a internován byl dokonce i pražský metropolita arcibiskup Josef Beran, tedy nejvyšší představitel katolické církve.

1.3.5. Situace v ostatních zemích východního bloku

Na tomto místě ještě bude vhodné upozornit na následující aspekt zkoumané problematiky. Komunistický režim byl kromě Československa nastolen v celé řadě dalších států střední a jihovýchodní Evropy. Ovšem v důsledku místních historických okolností a specifík příslušných režimů byl vývoj poměrů mezi komunistickým státem a církvemi v těchto státech různý. V některých státech, především pak v Polsku, Slovinsku, Chorvatsku nebo na Slovensku se udržela silná identifikace národa s katolickou církví. Nicméně jinde, např. v Albánii, došlo k pokusu dosáhnout úplného odstranění náboženství ze života společnosti, což byl v podstatě konečný komunistický cíl.

„Sovětský model přístupu ke konfesně-právní otázce našel uplatnění všude tam, kde se komunistická nebo polokomunistická hnutí dostala k moci (před rokem 1939 v Mongolsku, Mexiku nebo Španělsku; po roce 1945 východoevropské země, Čína, Severní Korea, Kuba, Vietnam aj.). Specifické postavení mezi všemi těmito státy měla Albánie, kde komunistický diktátor Enver Hodža roku 1967 jakékoli náboženství zakázal.“⁵⁰

Na tomto místě nelze neučinit alespoň stručné srovnání se situací v sousedním Polsku, kde se místní komunisté ujali moci za asistence Sovětského svazu ještě dříve než v Československu. Sovětská vojska zde byla přítomna již od konce druhé světové války, a kde přesto od počátku existence komunistického režimu až do jeho konce významnou složku společnosti tvořili

⁵⁰ VALEŠ, *Konfesní právo - průvodce studiem*, str. 57.

samostatně hospodařící rolníci a katolická církev zaujímala relativně významné postavení, zejména v oblasti duchovního života obyvatelstva.⁵¹

Co se týče Československa, zdá se, že se zde (mimo Albánii) represivní politika komunistického režimu uplatňovala nejdůsledněji a nejvytrvaleji. Po krátké etapě pokusu o smířlivější politiku, který byl ze strany nové komunistické moci spíše výrazem bezradnosti, se státní a straničtí představitelé pokusili církev zcela odříznout od jejích mezinárodních kořenů a kontaktů, zejména od vazby na vatikánské ústředí.⁵²

⁵¹ K naznačené problematice viz blíže především: KOSMAN, M. *Dějiny Polska*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-18425-5; nebo DAVIES, N. *Polsko. Dějiny národa ve střední Evropě*. Praha: Nakladatelství Prostor, 2003. ISBN 80-7260-083-4.

⁵² Viz BALÍK, S. HANUŠ, J. *Katolická církev v Československu 1945 – 1989*, str. 8

2. Nové církevní zákony

Katoličtí biskupové si pochopitelně byli zcela jasně vědomi vyloženě nepřátelského postoje všech evropských komunistických režimů vůči náboženství obecně, a z tohoto důvodu odmítali vyslovit požadovanou loajalitu katolické církve vůči komunistickému režimu v Československu. Představitelé katolické hierarchie však přesto hledali cestu k jednání s novým režimem, aby důsledky jeho nepřátelství vůči katolické církvi neměly katastrofální dopad na věřící.

2.1. Cesta k přijetí tzv. nových církevních zákonů

Cesta k přijetí tzv. nových zákonů však nebyla vůbec jednoduchá. Církve a náboženské společnosti zaujaly k nově přijatým zákonům dosti negativní a nepřijímající stanovisko. Argumentovaly nejen tím, že „církevní zákony“ byly v rozporu s ústavním pořádkem, narušovaly církevní zřízení a byly rovněž v naprosto zjevném nesouladu s církevním (kanonickým) právem a tradicí.⁵³

„Při vědomí zásadně vzájemně nesmiřitelných ideových postojů chtěli biskupové, i když nebyli všichni zcela zajedno, na novém režimu jednáním vydobýt alespoň nějaké ústupky, které by církvi umožnily v nových podmínkách alespoň v omezené míře plnit její poslání.“⁵⁴ Ovšem také nejvyšší představitelé komunistického režimu, jak již bylo zmíněno v rámci předchozí

⁵³ K tomu srov. KONÍČEK, Jiří. *Destruktivní vliv komunistických zákonů 217 a 218 z roku 1949 na kanonické a ekonomické poměry katolické církve*. In: Dialog Evropa XXI. Revue pro křesťanskou orientaci ve vědě a kultuře. 20. ročník, číslo 3-4/2010. Brno: Moravsko-slezská křesťanská akademie, 2010, str. 40-41.

⁵⁴ KAPLAN, K. *Stát a církev v Československu v letech 1948 – 1953*, str. 56 – 57

podkapitoly, v období bezprostředně následujícím po uchopení moci usilovali o dohodu s katolickou církví. Uvědomovali si totiž její značný společenský, kulturní a politický význam. Znepokojoval je její neskrývaný a zásadně odmítavý postoj vůči ideologii a projevujícím se praktikám komunistické moci. KSČ se totiž stále obávala, že katolická církev se pro ni může stát překážkou.

Komunisté si především nepřáli žádné otevřené střetnutí před parlamentními volbami a požadovali proto od představitelů katolické církve veřejné prohlášení loajality režimu a povolení kandidatury kněží na posty poslanců v zákonodárném shromáždění komunistického Československa. Ani nejvyšší představitelé katolické církve v Československu si nepřáli konflikt, ale nechtěli se zavazovat dohodou nebo vyhlášením loajality. Měli totiž naprosto pochopitelnou nedůvěru k totalitní vládě strany, jejíž ideologie je ateistická.⁵⁵

Zmíněnou nedůvěru pak ještě zvyšovaly stále čtenější případy, kdy orgány komunistické moci nezákonně zasahovaly do života církví. Omezovaly především katolický tisk, činnost příslušných spolků, církevní školství, zabíraly dokonce budovy a další nemovitý majetek a jinými způsoby ztrpčovali život nejen katolické církvi.

Jako příklad se dá uvést, že již dva dny po převzetí moci zastavil režim vydávání většiny katolických periodik z důvodu „nedostatku papíru“, do ryze církevních záležitostí začali svévolně zasahovat místní straničtí funkcionáři a množily se případy šikanování kněží. Pozornost StB se soustředila na katolickou hierarchii. Zpráva agenta V – 101 z 29. května 1948 informuje

⁵⁵ Viz KAPLAN, *Československo v letech 1948 – 1953.*, str. 28

o náladách v jejích řadách a poukazuje na odpor církve vůči ideologii Komunistické strany Československa.⁵⁶

Na závěr této podkapitoly lze shrnout – a současně tak již částečně předznamenat text následujících pasáží práce – že během prvních dvou let existence nového režimu v Československu zdejší komunistická moc zahrnala katolickou církev do opozice, přičemž vyhrotila vzájemné vztahy do takového stavu, kterým pak před domácí i zahraniční veřejností zdůvodňovala oprávněnost tvrdých zásahů.

„Československé komunistické moci se podařilo odpor církve potlačit, přičemž k tomu využívala každé příležitosti. Jednotlivými kroky byla likvidace mužských řádů a řeckokatolické církve, vydání zákonů, kterými se církev podřizovala státnímu dozoru a financování, výroba politických procesů s církevními hodnostáři, ale také se stovkami kněží, s laiky, internace biskupů, dalších církevních činitelů a i perzekuce obyčejných věřících“.⁵⁷

2.2. Struktura a obsah tzv. nových církevních zákonů

V průběhu roku 1949 se připravovaly zákony, které měly s definitivní platností zakotvit podřízenost církví vůči státu – mělo jimi být legalizováno vše, čeho se stát na církvích dosud dopouštěl protizákonně.⁵⁸ To jsme již rozebrali v předchozí kapitole. Na tomto místě lze dodat, že odborná literatura celou sadu těchto legislativních aktů – vedle zákonů se totiž jednalo také o příslušná vládní nařízení – označuje jako tzv. nové církevní zákony. V rámci

⁵⁶ Viz VODIČKOVÁ, *Uzavírám vás do svého srdce*, str. 165

⁵⁷ KAPLAN, *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953 – 1956*, str. 58

⁵⁸ Viz BALÍK, S. HANUŠ, J. *Katolická církev v Československu 1945 – 1989*, str. 26

této podkapitoly se proto na ně podrobněji zaměříme, přičemž upřesníme především jejich strukturu a obsah.

2.2.1. Nástroje podřízení církve

Tyto zákony měly sloužit jako nástroje přímého podřízení církvi státnímu doзору. Jednalo se přitom o součást opatření politického a mocensko – administrativního rázu, realizovaných Gottwaldovým vedením komunistické strany.⁵⁹

Již na tomto místě můžeme poukázat na to, že tyto zákony byly tehdejší parlamentem komunistického Československa projednávány ve druhé polovině října 1949. Komunistickému režimu měly poskytnout legislativní nástroj pro boj proti katolické církvi. Tento boj však samozřejmě probíhal a pokračoval souběžně s přípravou a přijímáním těchto zákonů, přičemž byl realizován represivními a vyloženě nelegálními prostředky. V tomto spočívá samotná podstata nezákonného jednání komunistického režimu.

Dne 15. září 1949 na poradě krajských tajemníků KSČ⁶⁰ Rudolf Slánský na téma církevně-politické situace v Československu pronesl:

„My jsme vzali biskupům půdu. Vzali jsme církvi všechn tisk. Všude do konzistoří jsme dosadili komisaře. Zavřeli jsme církevní školy, letos nebude otevřena ani jediná církevní škola. Ted' postupně jim bereme kláštery. Zavíráme kněze ... Administrativně zakročujeme zatím proti těm, kteří štvou nejvýraznějším způsobem, přestupují naše zákony, ty zavíráme. Bylo by dobré,

⁵⁹ KAPLAN, *Československo v letech 1948 – 1953*, str. 30

⁶⁰ Pozn. více projevů ukazující tehdejší proticírkevní rétoriku: *Nové církevní zákony*, Praha: SÚC 1949.

abyste měli připravené takové černé listiny těch největších štváčů v krajích a okresích. Pamatovat na to, když ne dnes, tak zítra to budeme potřebovat...“⁶¹

V době, kdy Slánský pronášel výše citovaný projev, netušil, jaký osud je mu již přichystán.⁶²

2.2.2. Tzv. Nové církevní zákony

„Parlamentní debata o nových, dlouho připravovaných návrzích tzv. nových církevních zákonů vyvrcholila 14. října 1949, kdy je Národní shromáždění jednohlasně schválilo. Řeči, které v ten den odezněly v zasedací síni, ukázaly hloubku proticírkevní zášti zabalené do licoměrných frází o úmyslu zákonodárce pomoci církvi v jejím pravém náboženském poslání.“⁶³

Zmíněná série norem byla přijata ve dnech 14. až 25. října 1949. Jednalo se o normy 217 až 223/1949 Sb. a 228/1949 Sb., přičemž první dvě normy – tedy 217/1949 Sb. a 218/1949 Sb. představovaly zákony, kdežto všechny ostatní byly vládními nařízeními. Upřesněme ještě, že vládní nařízení 219 až 223/1949 Sb. jsou obsahově totožná, protože každé z nich bylo určeno jiné církvi působící v tehdejší Československu. Konkrétně se jednalo o církev katolickou a pravoslavnou, dále o několik církví evangelických a konečně rovněž o několik náboženských společností.⁶⁴

Na základě zákona č. 217/1949 Sb. byl zřízen Státní úřad pro věci církevní. Zákonem č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví

⁶¹ Citováno podle: KAPLAN, *Stát a církev v Československu v letech 1948 – 1953.*, str. 98

⁶² Rudolf Slánský (1901-1952) český komunistický politik, popraven v rámci politických procesů počátkem 50. let 20. století.

⁶³ VAŠKO, *Neumlčená II.*, str. 101

⁶⁴ Viz TRETERA, *Konfesní právo a církevní právo*, str. 98

a náboženských společností státem pak byl právně kodifikován podřízený vztah církví a náboženských společností ke státu. Komunistická moc v Československu tedy dosáhla toho, že ji církve byly podřízeny prostřednictvím ekonomického tlaku.

Tehdejší komunistická rétorika se snažila přesvědčit obyvatele, že úkolem tohoto úřadu bylo dbát o to, „... aby se církevní a náboženský život rozvíjel v souladu s ústavou a zásadami lidově demokratického zřízení, a zajistil tak pro každého ústavou zaručené právo svobody vyznání, založené na zásadách náboženské snášenlivosti a rovnoprávnosti všech vyznání.“⁶⁵ Není snad zapotřebí nijak podrobněji vysvětlovat, že skutečnost „lidově demokratického“ režimu se s proklamovaným konstatováním rozcházela.

Upřesněme ještě, že prostřednictvím výše zmíněného zákona č. 217/1949 Sb. o zřízení Státního úřadu pro věci církevní byl „... položen základ pro přísný státní dozor nad církvemi a náboženskými společnostmi. V polovině padesátých let (20. století – pozn. aut.) byl tento úřad zrušen a dozor nad církvemi vykonávali tajemníci pro věci církevní okresních národních výborů, církevní oddělení krajských národních výborů a církevní odbor ministerstva kultury.“⁶⁶

Na tomto místě můžeme dále dodat, že v čele tohoto úřadu stanul tehdejší československý ministr spravedlnosti, komunist a zeť Klementa Gottwalda, Alexej Čepička pro České země a předseda sboru pověřenců Gustáv Husák pro Slovensko.⁶⁷ Problematice Státního úřadu pro věci církevní se budeme podrobněji věnovat v příslušné podkapitole.

⁶⁵ VAŠKO, *Neumlčená. II.*, str. 106

⁶⁶ TRETERA, *Konfesní právo a církevní právo*, str. 98

⁶⁷ Viz VODIČKOVÁ, *Uzavírám vás do svého srdce*, str. 220

Druhý ze zmíněných zákonů, tedy zákon č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem upravoval dvě základní oblasti:

- Působení duchovních všech církví bylo bezpodmínečně navázáno na předchozí státní souhlas. Bez udělení tohoto souhlasu žádný duchovní svou činnost nemohl vykonávat.
- Stát na sebe převzal veškeré ekonomické závazky, které byly spojené s činností církví. V praxi se jednalo především o platy duchovních, opravy budov a zabezpečení samotného výkonu kultu.⁶⁸

Výše uvedené musíme dále specifikovat. § 7 zákona č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem konkrétně stanovil, že státní souhlas nutný k vykonávání úřadu duchovního může být dotyčnému kdykoli odebrán.⁶⁹ Státní souhlas přitom býval v praxi poskytován obvykle pouze pro jednu obec, maximálně pak pro celý okres. To s sebou samozřejmě přinášelo specifické komplikace.

Například v případě poutí, výpomoci při zpovídání či pohřbu v jiné farnosti apod. musel dotyčný kněz žádat patričního církevního tajemníka o povolení k náboženským úkonům mimo svoje působíště.⁷⁰ Z hlediska československé komunistické moci se tedy jednalo o relativně jednoduchý, avšak účinný a efektivní prostředek kontroly pohybu a aktivit jednotlivých duchovních.

⁶⁸ Zákon č. 218/1949 Sbírky, o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem

⁶⁹ § 7 zákona č. 218/1949 Sbírky, o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem

⁷⁰ BALÍK, S. HANUŠ, J. *Katolická církev v Československu 1945 – 1989*, str. 26 – 27

Dodejme ještě, že výše zmíněné ustanovení zákona č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem bylo v tehdejší trestním zákoníku doplněno o trestný čin porušení tohoto zákona. Takový trestný čin ovšem nespočíval v ekonomické oblasti. Mohlo totiž k němu dojít již v okamžiku, kdy konkrétní duchovní určité církve vykonal nějaký náboženský úkon – např. sloužil mši, pokřtil dítě atd. – a současně nedisponoval státním souhlasem.

Ve skutečnosti při aplikaci trestního zákona o žádné hospodářské záležitosti nešlo. K naplnění skutkové podstaty stačilo, že duchovní, jenž momentálně neměl státní souhlas, vykonal kdekoli (i v bytě) náboženský úkon. Dalším ztíženou podmínkou bylo, že duchovní, který sloužil beztrestně na jednom místě, mohl být potrestán za výkon bohoslužby na jiném místě, a to odnětím svobody až na tři roky.⁷¹

2.2.3. Patronát státu

Tzv. nové církevní zákony také měly další výrazný dopad na majetkovou strukturu tehdejšího Československa a na ekonomickou soběstačnost církví. Podle zákona totiž přešel na stát veškerý soukromý a veřejný patronát nad kostely, obrocími a jinými církevními ústavami, a to se všemi právy i závazky z toho vyplývajícími. Převzetím patronátu se tedy stát teoreticky zavázal např. k péči o kostely a další církevní nemovitosti.⁷²

Příslušná pasáž vládního nařízení č. 219/49 Sb. uváděla, že stát „...vykonává patronát tak, že prezentuje příslušnému ordináři vhodné uchazeče na uprázdněné obročí. Konkursy na uprázdněná obročí vypisuje příslušná

⁷¹ TRETERA, *Konfesní právo a církevní právo*, str. 98

⁷² K čemuž prakticky nedocházelo a výsledek této péče bylo možno vidět na tristním stavu sakrálních staveb po pádu režimu.

konzistoř vždy v nejbližším čísle Věstníku katolického duchovenstva. Konzistoř předloží státu žádosti všech uchazečů a v předkládací zprávě označí uchazeče, jež nepokládá za způsobilé k prezentaci. Zamítavé stanovisko je nutno řádně odůvodnit důvody, jež nejsou v rozporu s právním řádem Československé republiky. Z uchazečů, kteří nebyli důvodně zamítnuti, prezentuje stát toho, jehož uzná za nejzpůsobilejšího.“⁷³

Výše citované ustanovení, že církevní úřady jsou oprávněny uvést proti uchazeči o uprázdněné místo jen důvody neodporující československému právnímu řádu, v praxi znamená, že církev nemůže zabránit, aby stát dosadil na toto místo člověka stíhaného církevními tresty nebo dokonce exkomunikací (např. za neuposlechnutí zákazu politické činnosti kněží).⁷⁴ Jednalo se tedy o další z mocenských nástrojů, kterými komunistická moc disponovala, a který mohla využít proti církvím.

„Je ovšem nutné upozornit, že po celé období let 1949 až 1989 stát péči o církevní nemovitosti nevykonával řádně, ba v mnoha případech ji dokonce přímo zanedbával, jak o tom nejlépe svědčil stav mnoha kostelů a dalších církevních památek v Českých zemích na počátku 90. let 20. století. Výkon státního patronátu v době komunistického Československa totiž spočíval především ve schvalování umístování kněží k jednotlivým kostelům. Šikanující přístup komunistického režimu k církvím se projevoval i v té skutečnosti, kdy státní příspěvek na opravu a údržbu kostelů byl poskytován jen zřídka“.⁷⁵ Tato skutečnost se nutně projevovala na jejich stavu, ovšem

⁷³ § 29 a 30 vládního nařízení č. 219/49 Sb.

⁷⁴ Viz VAŠKO, *Neumlčená II.*, str. 105 – 106

⁷⁵ TRETERA, *Konfesi právo a církevní právo*, str. 99

jednotliví správcové farností byli často voláni k zodpovědnosti za stav nemovitostí.⁷⁶

2.2.4. Hospodářské zabezpečení církve

Československá komunistická moc se však příliš nezatěžovala ani s dodržováním další normy. § 8 zákona č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem totiž předpokládal, že stát bude hradit finanční náklady spojené s výkonem církevního kultu.⁷⁷ Ve skutečnosti se však tím hlavním zdrojem v tomto ohledu staly kostelní sbírky. Z těch pak byly hrazeny i platy kostelníků, varhaníků atd. Takže v podstatě jediným ze závazků, které byly spojené s uvedeným zákonem, a který komunistický stát dodržel, byla úhrada platů duchovních. To se ovšem týkalo pouze těch, kteří disponovali státním souhlasem.⁷⁸

Výše uvedené problematiky, vztažené konkrétně na nejsilnější československou církev, tedy římskokatolickou církev, se také týkalo upřesňující vládní nařízení č. 219/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církve římskokatolické státem ze dne 18. října 1949. Toto nařízení řešilo problematiku platů duchovních, otázku výuky náboženství na školách, určitá specifika týkající se státního souhlasu, dále formulaci slibu věrnosti republice, který museli skládat duchovní, hospodaření této církve a konečně pak problematiku mechanismu obsazování uprázdněných obrocí.⁷⁹

⁷⁶ Viz BALÍK, S. HANUŠ, J. *Katolická církev v Československu 1945 – 1989*, str. 28

⁷⁷ § 8 zákona č. 218/1949 Sbírky, o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem

⁷⁸ TRETERA, J. R. *Církevní právo*. Praha: Nakladatelství Jan Krigl, 1993. ISBN 80-247-3614-3, str. 212 – 213

⁷⁹ Vládní nařízení č. 219/1949 Sbírky, o hospodářském zabezpečení církve římskokatolické státem

Hned § 1 tohoto vládního nařízení uváděl, že duchovní jsou zaměstnanci církve, nicméně v podstatě vzápětí to popíral dodatkem, že osobní požitky duchovních poskytuje stát. Z právního hlediska se jednalo o značně paradoxní situaci a nejednoznačnou situaci. Jak upozorňuje např. Václav Vaško, „... nad právní anomálií, že kněží jsou sice zaměstnanci církve, ale jejich osobním úřadem je místně příslušný okresní národní výbor, kroutila hlavou v období Pražského jara i generální prokuratura.“⁸⁰

2.2.5. Socio-ekonomický nátlak

Je nutné zdůraznit, že „... jako nejdůležitější byla v době přijetí tzv. nových církevních zákonů chápána platová otázka – nový plat měl nahradit veškeré příjmy plynoucí z odebraného majetku (převážně selského hospodářství) a z kongruy.“⁸¹ Lze zobecnit, že kněží římskokatolické církve nebyli ve svém postoji vůči nové právní úpravě svých platů jednotní. Byli si především vědomí toho, že přijetím tohoto řešení by de facto vyjádřili souhlas s proticírkevní politikou československé komunistické moci. Václav Vaško v této souvislosti dokonce vyjadřuje názor, že biskupům a dalším vysokým představitelům římskokatolické církve by tak spíše vyhovovalo, kdyby jednotliví kněží platy od státu nepřijali.⁸²

Tento postoj však podle zmíněného autora byli připraveni zaujmout pouze nemnozí radikálnější kněží. Avšak kněží z chudších farností, kteří doposud žili spíše pod hranicí existenčního minima, vyjadřovali obavy o své živobytí. Biskupové celou situaci důkladně zvážili a dokonce si nechali zpracovat interní průzkum mezi kněžími. Nakonec se rozhodli sami státní plat nepřijmout, avšak řadové kněží k podobnému aktu nijak nenabádali.

⁸⁰ VAŠKO, V. *Neumlčená II.*, str. 105

⁸¹ BALÍK, S. HANUŠ, J. *Katolická církev v Československu 1945 – 1989*, str. 28

⁸² Viz např. VAŠKO, V. *Neumlčená II.*, str. 107

Uvědomovali si totiž, že v opačném případě by mohlo dojít k vnitřnímu štěpení v církvi. V tento předpokládaný důsledek ostatně československá komunistická moc doufala.⁸³

Její konečným cílem totiž byla národní katolická církev, zcela oddělená od Vatikánu.⁸⁴ Tímto způsobem mezinárodně izolovaná domácí katolická církev by se stala, jak českoslovenští komunisté doufali, jen slabou organizací a služkou režimu.

2.2.6 Platy duchovních

Na tomto místě můžeme s odvoláním na práci J. R. Tretery upřesnit výši platů duchovních v komunistickém Československu: „Vyjádříme-li obnosy v hodnotách podle měnové reformy z roku 1953, činil nástupní plat duchovního po absolvování bohoslovecké fakulty Kčs 600,- měsíčně. Po povýšení do farářské funkce se služné zvýšilo na Kčs 800,-. To byl základní plat faráře až do roku 1971, kdy byl zvýšen na Kčs 1 100,-. Vždy po třech letech bylo možno dostat trienální zvýšení o Kčs 60,-, nejvýše však dvanáctkrát. Pozdější úprava snižuje trienálky postupně až na Kčs 40,-. Podle této stupnice byli duchovní placeni až do 31. prosince 1990.“⁸⁵

Lze tedy shrnout, že v absolutním vyjádření byli duchovní během existence komunistického režimu placeni hůře než v období meziválečného Československa. Pokud však vezmeme v úvahu vývoj kupní síly československé koruny a růst životních nákladů od 30. let 20. století do roku 1990, pak je tento rozdíl ještě markantnější.

⁸³ Viz VAŠKO, V. *Dům na skále I. Církev zkoušená. 1945 – začátek 1950*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2004. ISBN 80-7192-891-7, str. 164 – 165

⁸⁴ KAPLAN, *Československo v letech 1948 – 1953*, str. 27

⁸⁵ TRETERA, *Konfesní právo a církevní právo*, str. 98

Na závěr této podkapitoly ještě můžeme upřesnit, že tzv. nové církevní zákony podepsal prezident Gottwald již 15. října 1949, tedy pouhý den poté, co je schválil parlament komunistického Československa. Při této příležitosti Gottwald udělil prezidentskou milost 127 katolickým duchovním. 12. listopadu 1949 ji pak rozšířil na 153 civilních osob, které byly stíhány v souvislosti s procesy vůči kněžím. 26. listopadu 1949 získalo amnestii ještě dalších 13 duchovních.⁸⁶

Československý komunistický režim tedy v tomto případě postupoval podle staré a osvědčené mocenské zásady cukru a biče. Ze strany režimu však uvedené amnestie představovaly pouze nepatrný ústupek, který nic neměnil na zločinné podstatě režimu.

2.2.7 Státní úřad pro věci církevní

Do působnosti Státního úřadu pro věci církevní, ustanoveného na základě zákona č. 249/1949 Sb. náležely zejména:

- Normotvorná, řídicí, organizační a dozorní činnost ve všech věcech církevních a náboženských;
- Správní věci církví, náboženských společností, jejich složek, komunit, ústavů, nadací, kostelů, obročí, fondů, řeholí a klášterů, jakož i jejich věci hospodářské a finanční;
- Ochrana církevních památek, věci rozpočtové, úvěrové a plánovací, osobní a platové věci duchovních, učitelů a zaměstnanců bohosloveckých fakult, učilišť a seminářů, jakož i učitelů náboženství;

⁸⁶ VAŠKO, *Neumlčená II.*, str. 107

- Úprava vyučování náboženství, schvalování učebních osnov, učebnic a učebních pomůcek, vrchní dozor na vyučování náboženství a církevní učiliště všeho druhu;
- Odborné posuzování církevního a náboženského tisku a publikací;
- Vydávání úředního věstníku pro duchovní, vydávání informačních zpráv a příslušných publikací;
- Věci náboženských spolků a organizací;
- Věci charitativních činností církví a náboženských společností;
- Péče o to, aby se náboženský život vyvíjel v souladu s ústavou;
- Sledování rozvoje mezinárodních styků církevních a náboženských.⁸⁷

Z výše uvedeného přehledu je zcela zřejmé, že kontrola stavu, existence a fungování církví a náboženských společností v komunistickém Československu byla ze strany státní a stranické moci vykonávána – respektive mohla být vykonávána – skutečně až do detailů.

Co se týče personálního obsazení Státního úřadu pro věci církevní, lze upřesnit, že jeho přednosta byl až do roku 1953 současně i ministrem vlády. Od října 1949 do dubna 1950 tuto funkci zastával již výše zmíněný komunistický ministr spravedlnosti Čepička. Tuto funkci vykonával po něm do 14. září 1953 náměstek předsedy vlády Zdeněk Fierlinger⁸⁸, od 14. září 1953 až do jeho zrušení 16. června 1956 pak Jaroslav Havelka (už ne jako ministr).⁸⁹ Slovenský úřad pro věci církevní pak zcela podléhal pražskému ústředí.

V rámci popisu organizačního hlediska lze doplnit, že v jednotlivých krajích a okresech komunistického Československa vykonávaly působnost ve

⁸⁷ § 2 vládního nařízení č. 228/1949 Sb. ze dne 25. 10. 1949

⁸⁸ Zdeněk Fierlinger 1891-1976, vysoký sociálně-demokratický a později komunistický funkcionář, československý premiér, Jeho jméno je spojováno především se zradou své demokratické strany a jejím „sloučením“ s KSČ po komunistickém převratu v roce 1948.

⁸⁹ BALÍK, S. HANUŠ, J. *Katolická církev v Československu 1945 – 1989*, str. 29

věcech náboženství a církví příslušné krajské a okresní národní výbory, které byly v tomto ohledu podřízeny právě Státnímu úřadu pro věci církevní, a to na základě § 5 vládního nařízení č. 228/1949 Sb. ze dne 25. 10. 1949.⁹⁰ Každý z těchto národních výborů disponoval příslušným církevním oddělením, v jehož čele stál církevní tajemník (stála církevní tajemnice). A byli to právě tyto úředníci a zároveň veřejní činitelé a představitelé moci, kdo fakticky řídili místní církve v mezích a prostoru své působnosti.

Ovšem již před zřízením Státního úřadu pro věci církevní – 20. června 1949 – byli do biskupských konzistoří dosazeni vládní zmocněnci, a to na základě doposud platného zákona z doby Josefa II.⁹¹ Veškerá rozhodnutí konzistoří pak byla vázána na podpis těchto zmocněnců. Komunistický stát prostřednictvím těchto zmocněnců začal rozhodovat dokonce i ve věcech jednotlivých svátostí, výkonu náboženského kultu a provádění bohoslužeb. V některých případech dokonce zmocněnci zacházeli tak daleko, že vydávali svá vlastní nařízení na úředních tiskopisech s pečeti a odznakem církevní pravomoci, a to bez jakéhokoli vědomí příslušného biskupa.⁹²

„Činnost vládních zmocněnců v biskupských konzistořích neskončila ani dosazením „vhodných“ kapitulních vikářů. Na konzistořích „seděli“ ještě v první polovině šedesátých let, kdy byl jejich odchod jedním z požadavků vatikánské delegace⁹³ při jednání se státem. Podobně jako kapitulní vikáři, ani

⁹⁰ § 5 vládního nařízení č. 228/1949 Sb. ze dne 25. 10. 1949

⁹¹ VAŠKO, *Dům na skále II.*, str. 308

⁹² VAŠKO, *Dům na skále I.*, str. 162

⁹³ Pozn. Jednalo se o delegaci, která měla za úkol opětovně navázat kontakt s Vatikánem. Viz např. CUHRA, Jaroslav. *Československo-vatikánská jednání a vztahy 1948-1989*.(online) Ústav pro soudobé dějiny. Dostupné WWW: <http://www.josefhurt.cz/files/frmost/eskovat%20jednani%201948%20az%201989.pdf> , citováno: 21.10.2013

oni netvořili jednotitou masu protivníků církve. Není vyloučeno, že někteří z nich byli snad i vedeni představou, že svým působením církvi pomáhají.⁹⁴

Vyloučeno to samozřejmě není, nicméně v kontextu celkového vlivu komunistického režimu na českou společnost pravděpodobně i v tomto případě platí rčení, že cesta do pekel je dlážděna dobrými úmysly.

2.2.8. Slib věrnosti republice

Slib věrnosti komunistickému státu byl po duchovních v Československu vyžadován rovněž na základě přijetí tzv. nových církevních zákonů. Na tomto místě však musíme upřesnit, že slib věrnosti duchovních republice nepředstavoval komunistickou novinku, nýbrž vycházel z tradice meziválečného Československa. Slib věrnosti republice byl tehdy zakotven v tzv. modu vivendi z roku 1928, přičemž jej měli skládat arcibiskupové, diecézní biskupové, koadjutoři cum iure successionis (neboli biskupové koadjutoři s právem nástupnictví) a konečně armádní ordinář.⁹⁵

Pro úplnost lze uvést text tohoto slibu v českém jazyce:

„Přisahám a slibuji, jakož sluší biskupovi, věrnost republice Československé, a že nic neučiním, co by bylo proti blahu, bezpečnosti a integritě republiky.“⁹⁶

Slib, kteří duchovní v Československu skládali na základě vyhlášky z roku 1949, pak zněl:

⁹⁴ BALÍK, S. HANUŠ, J. *Katolická církev v Československu 1945 – 1989*, str. 29

⁹⁵ Viz např. KÁRNÍK, *České země v éře první republiky (1918 – 1938)*.

⁹⁶ Sbírka zákonů a nařízení ve věcech náboženských a církevních republiky Československé, Praha 1929.

„Slibuji na svou čest a svědomí, že budu věren Československé republice a jejímu lidově demokratickému zřízení a že nepodniknu nic, co by bylo proti jejím zájmům, bezpečnosti a celistvosti. Budu jako občan lidově demokratického státu plnit svědomitě povinnosti, jež vyplývají z mého postavení, a vynasnažím se podle svých sil podporovat budovatelské úsilí směřující k blahu lidu.“⁹⁷

Schizofrenní situace, způsobená duchovním, kteří složili výše citovaný slib, spočívala především v tom, že zřízení komunistického Československa nebylo lidovým a už vůbec ne demokratickým a že budovatelské úsilí režimem iniciované ne vždy směřovalo k blahu lidu.

V následujícím textu upřesníme, kdo a komu slib věrnosti republice v komunistickém Československu skládal.⁹⁸

- Pomocní duchovní a duchovní I. stupnice (např. samostatní duchovní správcové): do rukou předsedy Okresního národního výboru;
- Duchovní II. stupnice (např. představení kněžských seminářů, učitelé bohosloveckých učilišť a sídelní kanovníci): do rukou předsedy Krajského národního výboru;
- Duchovní III. stupnice (generální a kapitulní vikáři, světící biskupové a také opati): do rukou ministra vlády, který byl pověřený řízením Státního úřadu pro věci církevní;
- Duchovní IV. stupnice (arcibiskupové, diecézní biskupové a také apoštolští administrátoři): do rukou předsedy vlády.

⁹⁷ Citováno podle: BALÍK, S. HANUŠ, J. *Katolická církev v Československu 1945 – 1989*, str. 34

⁹⁸ Vládní nařízení č. 219/1949 Sb. o hospodářském zabezpečení církve římskokatolické státem ze dne 18. října 1949.

Je tedy zřejmé, že na rozdíl od praxe meziválečného Československa se značně rozšířil okruh duchovních, kteří byli povinni skládat slib věrnosti republice. V době existence komunistického Československa tento slib skládali všichni duchovní od úrovně kaplana až po arcibiskupa. Českoslovenští biskupové k výše citovanému slibu vydali vlastní směrnici, ve které duchovní nabádali, že slib mají učinit před Bohem, a proto mají k textu oficiálního slibu připojit formulaci, ať již ústně nebo písemně: „... pokud to není v rozporu s božskými a církevními zákony a přirozenými právy člověka.“⁹⁹

Skládání slibů duchovními začalo dne 10. ledna 1950. Přibližně 40 % kněží jej chtělo složit s dodatkem, který jim doporučili biskupové, což ovšem slib přijímající úředníci nepovolovali. 17. února 1950 skládali slib věrnosti republice do rukou ředitele Státního úřadu pro věci církevní ministra Čepičky vysoce postavení duchovní církve československé, českobratrské evangelické, církve pravoslavné, evangelické církve augšpurského vyznání, židovského vyznání a také duchovní československých unitářů a baptistů.

Čepička se na duchovní hodnostáře obrátil s proslovem, ve kterém zdůraznil, že v případě záležitosti se slibem „... nejde jen o formální záležitost, nýbrž že se duchovní zavazují skutky své církve pomáhat pracujícímu lidu vybudovat nový, spravedlivější společenský řád. Protože socialismus znamená štěstí a mír lidí a je ve shodě se zásadami církví podporovat úsilí našeho lidu o jeho výstavbu.“¹⁰⁰ Je-li Čepičkova definice socialismu správná pak je ovšem nutné podotknout, že českoslovenští komunisté – podobně jako komunisté v dalších státech, kde vládli – socialismus v tomto smyslu nebudovali.

⁹⁹ Citováno podle: BALÍK, S. HANUŠ, J. *Katolická církev v Československu 1945 – 1989*, str. 35

¹⁰⁰ Citováno podle: VAŠKO, *Neumlčená II.*, str. 116

Zdaleka ne všichni kněží byli státní komunistickou mocí ke složení slibu pozváni. V Českých zemích tak nakonec slib odmítlo složit 16 kněží z 2 916 pozvaných a na Slovensku rovněž 16 kněží z 2 112 pozvaných. V únoru pak byli ke složení slibu pozváni opati, generální a kapitulní vikáři a světící biskupové. Diecézních biskupů se pozvání netýkalo a je nutné upozornit, že tito církevní hodnostáři jej ani skládat nechtěli.¹⁰¹

2.2.9. Důvody nepřijatelnosti tzv. Nových církevních zákonů pro katolickou církev

Soubor tzv. nových církevních zákonů byl sice v Národním shromáždění, tedy v parlamentu komunistického Československa, začal být projednáván dne 14. října 1949, nicméně ve skutečnosti se jednalo pouze o formální záležitost. Nebylo totiž vůbec myslitelné, aby českoslovenští poslanci neuzákonili přijetí těchto již předem rozhodnutých právních norem.

Karel Kaplan naproti tomu ve své práci shrnuje základní důvody, proč byly tzv. nové církevní zákony pro římskokatolickou církev nepřijatelné. Jednalo se zejména o tyto body:

- Nejvyšší církevní vrchností v komunistickém Československu se stal Státní úřad pro věci církevní;
- Pro výkon duchovenské služby byl nezbytně nutný státní souhlas, navíc o ustanovení duchovních na konkrétní farnost nerozhodoval v poslední instanci příslušný biskup, nýbrž stát;
- Duchovní se v důsledku zákonů stali existenčně i sociálně zcela závislími na státu a nikoli na příslušné církvi;

¹⁰¹ VAŠKO, *Dům na skále I.*, str. 173

- Slib věrnosti komunistickému státu, který duchovní museli skládat, nerespektoval jejich povinnosti, vyplývající ze vztahu s církví;
- Pod naprostou kontrolu komunistické moci se dostalo církevní školství, které však bylo záhy zrušeno, dále výuka náboženství na státních školách, církevní tisk a publikace;
- Patronát, byť se jednalo v podstatě o feudální normu, nezankl, nýbrž jej na sebe převzal komunistický stát, čímž jen dále upevnil své postavení a svou moc nad jednotlivými duchovními;
- V Českých zemích byli do konzistoří ustaveni státní zmocněnci již na základě josefinského zákona z roku 1784. Tzv. nové církevní zákony sice veškerou předchozí legislativu v této oblasti zrušily a institut státních zmocněnců v nové legislativní úpravě zakotven nebyl, nicméně státní zmocněnci přesto v konzistořích zůstali a působili v nich v podstatě mimo zákon.¹⁰²

Již v době projednávání tzv. nových církevních zákonů na půdě tehdejšího parlamentu učinili katoličtí biskupové pokus o jejich odvrácení. Poslancům adresovali prohlášení, že tyto zákony jsou pro církev nepřijatelné. Tento „... biskupský protest zůstal bez odezvy. Proto arcibiskup Matocha svolal další biskupskou konferenci – poprvé se souhlasem státní správy, která tím chtěla projevit „dobrou vůli“ - do Olomouce na 21. října 1949.“¹⁰³ Této konferenci se nemohl zúčastnit kardinál Josef Beran, protože byl v domácím vězení, a stejně tak spišský biskup Ján Vojtašák, prešovský biskup řeckokatolické církve Pavol Gojdič a královéhradecký biskup Mořic Pícha.

¹⁰² KAPLAN, *Stát a církev v Československu v letech 1948 – 1953*, str. 101 – 112

¹⁰³ VAŠKO, *Dům na skále I.*, str. 168

Již 21. října 1949 tedy na své poradě katoličtí biskupové vypracovali oběžník kněžím, ve kterém vyjádřili své stanovisko k tzv. novým církevním zákonům.

V oběžníku biskupové uváděli:

„Litujeme, že došlo k zákonům, které jsou v rozporu s ústavou Československé republiky, poněvadž jsou proti svobodě církve. Aniž bylo jednáno s církví, byl tu podstatně pozměněn a porušen dosavadní právní a organizační řád církevní.“¹⁰⁴

2.3. Dopady tzv. nových církevních zákonů na život církví v tehdejší Československu

Některé aspekty dopadů tzv. nových církevních zákonů na život církví v tehdejší Československu již byly naznačeny v textu předchozí podkapitoly. Zdůraznili jsme např. negativní význam státního souhlasu s vykonáváním činnosti duchovního, který mohl být komunistickou mocí kdykoli odebrán, nebo socio-ekonomického nátlaku v podobě nízkých platů duchovních.

Stálo by za upřesnění, „...že odnětí státního souhlasu k výkonu duchovenské činnosti postihlo v padesátých letech většinu katolických kněží. Jen některým z nich bylo po určité době dovoleno se do duchovenské služby vrátit. Mnozí z těch, kdo přežili, se vrátili do služby až v roce 1968, avšak opět

¹⁰⁴ Citováno podle: VAŠKO, V. *Neumlčená II.*, str. 107

byli státního souhlasu zbaveni především v letech 1971 až 1974 v souvislosti s tzv. normalizací.¹⁰⁵

V rámci této podkapitoly se budeme dále zabývat problematikou existence komunistického režimu v Československu počínaje koncem roku 1949. Primární pozornost přitom bude zaměřena na období let 1949 až 1953, které představuje pokračování zakladatelského období komunistického režimu a kdy proticírkevní represe komunistické moci kulminovaly a kdy nabývaly nejdrastičtějších rysů. Tomuto období se proto budeme věnovat nejpodrobněji.

2.3.1. Pokračování perzekuování církví

Mezi hlavními a také nejtragičtějšími znaky zakladatelského období komunistického režimu zaujímaly přední místo nezákonné politické procesy a jiné formy represe a perzekuce. „Dokonce lze hovořit o symbolu, jakémisi vývěsním štítu tohoto období, který se vynoří ve vědomí občanů při zmínce o pouťovém pětiletí.“¹⁰⁶

Za hlavního aktéra, který měl morální a politickou odpovědnost za politické procesy, a tedy i za procesy vedené vůči církvím, lze označit Klementa Gottwalda. V této souvislosti však musíme upozornit na mínění Jana Kalouse, který uvádí, že v rámci československé komunistické elity po únoru 1948 to byli především Alexej Čepička a Antonín Zápotocký, kteří reprezentovali křídlo zastánců tvrdého postupu vůči církvím, zatímco Klement Gottwald usiloval spíše o nalezení dohody.¹⁰⁷

¹⁰⁵ TRETERA, *Konfesní právo a církevní právo*, str. 98

¹⁰⁶ KAPLAN, K. *Kronika komunistického Československa. Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno: Barrister & Principal, 2009. ISBN 978-80-87029-53-4, str. 135

¹⁰⁷ KALOUS, J. *Instruktažní skupina StB v lednu a únoru 1950. Zákulisí případu Čihošť*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2000. ISBN 80-902885-4-5, str. 8

2.3.2. Zinscenované procesy

K situaci církví v Československu po přijetí tzv. nových církevních zákonů lze říci, že „... zatčení a mučení kněze Josefa Toufara, který zemřel 25. 2. 1950, inscenované procesy proti představitelům řeholí, některým biskupům, předním katolickým spisovatelům, vědcům a umělcům, to vše bylo jen začátkem dalšího pronásledování. Následovalo přepadení všech mužských klášterů“¹⁰⁸ Citované konstatování skutečně můžeme považovat za předznamenání obsahu této podkapitoly, v následujícím textu komunistické represe vůči církvím upřesníme.

Velký církevní proces s vysokými představiteli řádů skončil rozsudky již na počátku dubna 1950 a připravil tak záminku pro likvidaci klášterů, protože „... kláštery představovaly pro komunistický režim místo, kam se jeho agenti nemohli infiltrovat, tudíž je v rámci mocenského střetu určil k likvidaci.“¹⁰⁹ V noci ze 13. na 14. dubna 1950 proto zahájila československá Státní bezpečnost tzv. akci „K“, v rámci které byly přepadeny a jednotkami ministerstva vnitra a lidových milicí násilně obsazeny mužské kláštery v celém Československu.¹¹⁰

Část řeholníků, kteří byli označeni jako „nejreakčnější“, byla soustředěna do internačního kláštera v Želivi, ostatní pak byli umístěni v tzv. centralizačních klášterech v Oseku, Králíkách, Bohosudově, Hejnicích a Broumově. Někteří pak byli nuceni nastoupit službu u tzv. pomocných technických praporů (PTP). Celá akce pak skončila 4. května 1950, přičemž komunistické elity ji s uspokojením hodnotily jako úspěch. Přesto však došlo

¹⁰⁸ TRETERA, *Konfesní právo a církevní právo*, str. 99

¹⁰⁹ VODIČKOVÁ, *Uzavírám vás do svého srdce*, str. 224

¹¹⁰ Podrobněji viz např. VLČEK, V. (ed.) *Perzekuce mužských řádů a kongregací komunistickým režimem 1948 – 1964*. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2004. ISBN 80-7266-179-5.

k několika incidentům. Na osmi místech na Slovensku se totiž při první vlně násilných deportací srotili občané a pokoušeli se bránit odvlčení řeholníků.¹¹¹

Perzekucí samozřejmě nebyly ušetřeny ani ženské církevní řády. Od srpna 1950 byly během dvou let postupně vyvezeny všechny řeholnice do internace, spojené až na nepatrné výjimky se změnou zaměstnání. Musely opustit práci ve zdravotnictví a ve školství, k níž měly zpravidla kvalifikaci, a pracovat bez nároku na řádnou mzdu v textilním průmyslu, dále v zemědělství a na jiných nucených pracích. V internačních střediscích, tzv. „charitních domovech“ byly pod stálým dohledem správců z řad StB a bylo jim znemožněno přijímat nové členky. To lze označit za pokus o genocidu ženských řeholních společenství.¹¹²

Samozřejmě bychom mohli v rámci této podkapitoly pokračovat líčením dalších perzekucí. Mohli bychom rozvést např. případ tzv. zázraku v Čihošti, dále třeba upřesnit průběh řady vykonstruovaných politických procesů proti církevním představitelům a věřícím atd. Domnívám se však, že to již pro potřeby této práce není nezbytně nutné.

2.3.3. Likvidace řeckokatolické církve

Jedním ze společných rysů komunistické politiky ve středovýchodní Evropě byla likvidace katolické církve východního ritu (řeckokatolické), která byla z politických důvodů postavena mimo zákon. Nejpočetnější církví tohoto typu byla ukrajinská katolická církev v Sovětském svazu, rozpuštěná v roce 1946.¹¹³ Případ mocenské likvidace řeckokatolické církve v Československu,

¹¹¹ Viz např. KAPLAN, *Československo v letech 1948 – 1953*.

¹¹² Viz TRETERA, *Konfesní právo a církevní právo*, str. 99

¹¹³ Viz BALÍK, S. HANUŠ, J. *Katolická církev v Československu 1945 – 1989*, str. 7

kteřá tehdy měla převážně na východním Slovensku zhruba 300 000 členů,¹¹⁴ musíme chápat právě ve výše naznačeném kontextu.

V období po přijetí tzv. nových církevních zákonů – ovšem nikoli v přímé či bezprostřední souvislosti s nimi, nicméně s jejich využitím – vyvrcholilo předchozí úsilí československé komunistické moci o likvidaci řeckokatolické neboli uniatské církve. Pavel Marek a Volodymyr Bureha v této souvislosti citují tehdejší hodnotící zprávu nazvanou „Pravoslavná církev na Slovensku“. V této zprávě komunističtí protagonisté uváděli: „V roce 1949 nabyla protistátní činnost uniatské církve takových rozměrů, že bylo třeba církev zlikvidovat. Proto bylo mezi věřícími vyvoláno návratové hnutí k pravoslavné církvi“¹¹⁵

Je tedy zřejmé, že při likvidaci řeckokatolické církve sehrála jistou úlohu církev pravoslavná, ovšem ve vleku komunistické moci. Komunistický tlak, který zahrnoval vytváření tzv. návratových komisí, korumpování kněží, zavražďování, sliby i spolupráci s ruskou pravoslavnou hierarchií vyvrcholil 28. dubna 1950, kdy v Prešově zinscenovaný sobor¹¹⁶ řeckokatolického duchovenstva a věřících vyhlásil zrušení Užhorodské unie z let 1646 a 1649 a naopak se vyslovil pro spojení řeckokatolické církve s církví pravoslavnou.

Státní úřad pro věci církevní v Praze výsledky tohoto soboru oficiálně akceptoval již 26. května 1950. Od onoho okamžiku se pak pravoslavná církev v Československu stala oficiální nástupkyní církve řeckokatolické.

¹¹⁴ Viz TRETERA, *Konfesní právo a církevní právo*, str. 99

¹¹⁵ Citováno podle: MAREK, P. BUREHA, V. *Pravoslavní v Československu v letech 1918 – 1953. Příspěvek k dějinám Pravoslavné církve v Českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007. ISBN 978-80-7325-171-0, str. 427

¹¹⁶ Někdy taky nazývaný „Prešovský lžisobor“. Sobor = Sněm

Svolání prešovského soboru lze ovšem hodnotit jako porušení kanonického práva a tudíž zrušení řeckokatolické církve jako neústavní. Podrobněji tuto situaci objasňuje např. Jiří Rajmund Tretera, který na adresu prešovského soboru uvádí, že se tento konal „... bez účasti jakéhokoli biskupa, pod hrozbou a nátlakem odhlasovala zmanipulovaná skupina řeckokatolíků přechod k pravoslaví.“¹¹⁷ Většina uniatských kněží ani řeholníků však k pravoslaví přesto nepřešla. Ani jeden z nich proto neobdržel státní souhlas k výkonu duchovenské činnosti. Celá řeckokatolická církev tak byla zrušena bez jakéhokoli zákonného podkladu, přičemž k obnovení její činnosti došlo až v roce 1968.

Likvidace řeckokatolické církve však měla značný negativní vliv i na církev pravoslavnou, která při této likvidaci komunistickému režimu asistovala. Pravoslavná církev sice formálně získala řadu věřících, kněží a majetek řeckokatolické církve, na druhé straně za tuto chybu, ať ji způsobil kdokoliv, těžce zaplatila nutností takřka permanentně řešit důsledky fúze, přičemž vše probíhalo opět v režii komunistického stranického a státního aparátu.¹¹⁸

2.3.4. Situace církví po roce 1953

V roce 1953 se mohly KSČ a její orgány domnívat, že problém s církvemi je v podstatě vyřešen, přinejmenším z mocenskopolitického hlediska. Můžeme konstatovat, že i ve srovnání s ostatními zeměmi sovětského mocenského bloku byl boj KSČ s církví jedním z nejúspěšnějších. Církev byla

¹¹⁷ TRETERA, *Konfesní právo a církevní právo*, str. 99 – 100

¹¹⁸ MAREK, P. BUREHA, V. *Pravoslavní v Československu v letech 1918 – 1953*, str. 428

skutečně velmi silně poškozena, a čím déle se prodlužovalo trvání režimu a jeho pronásledování, tím se toto poškození prohlubovalo.¹¹⁹

Rokem 1953 v historii komunistického Československa počíná období, které Karel Kaplan metaforicky označuje jako dobu tání, přičemž upřesňuje, že „... Stalinova smrt v březnu 1953 je považována za hlavní příčinu tání. Skutečné příčiny byly hlubší, kořenily ve stavu společnosti a režimu. Stalinova smrt umožnila řešení problémů způsobujících krizový stav režimu. Příčinou tání byly vnitropolitické důsledky mezinárodněpolitické situace, konkrétně velmocenské sovětské politiky.“¹²⁰

V případě komunistického Československa pak musíme připomenout, že krátce po Stalinově smrti – 14. března 1953 – zemřel i prezident republiky a předseda vládnoucí strany Klement Gottwald.

Zpočátku situace vyhlížela tak, že tzv. doba tání se vztahu komunistického státu a církvi v Československu příliš nedotkne. Českoslovenští komunisté totiž na jaře roku 1953, kdy již v Moskvě pomalu nastávalo období politických korektur, pokračovali v realizaci dosavadní represivní linie.¹²¹

2.3.5. Snaha o naprosté zastavení činnosti církevních řádů

Na 1. července 1953 bylo naplánováno úplné zastavení činnosti všech ženských i mužských církevních řádů. Režim se přitom chtěl primárně zaměřit na likvidaci řádů ženských. Na ministerstvu zdravotnictví byla v této

¹¹⁹ HANUŠ, J. *Tradice českého katolicismu ve 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. 2005. ISBN 80-7325-036-5, str. 66

¹²⁰ KAPLAN, *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953 – 1956*, str. 63

¹²¹ Viz např. MENCL, Vojtěch. HÁJEK, Miloš. OTÁHAL, Milan. KADLECOVÁ, Erika. *Křížovatky 20. století. Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha: Naše vojsko, 1990. ISBN 80-206-0180-5, str. 270 – 271

souvislosti již připravována urychlená kvalifikace nových zdravotních sester, které měly v nemocnicích a charitativních ústavech nahradit řádové sestry. Krajské a okresní výbory KSČ byly dokonce 22. června 1953 z ústředí prostřednictvím dálnopisu varovány před podceňováním této akce, protože informace o připravovaných opatřeních unikly a některé řeholnice již o nich vědí¹²².

V rozeslaném varujícím dálnopisu bylo okresním a také krajským komunistickým organizacím vytýkáno, že „... zjištěné podceňování politického významu zastavení činnosti řádů a kongregací je podceňováním třídního nepřítele a zvláště pak církevní reakce.“¹²³ V dálnopisu bylo dále uloženo, že v zájmu hladkého provedení akce je bezpodmínečně nutné mobilizovat všechny členy komunistické strany v nemocnicích, zdravotnických zařízeních a charitativních ústavech, kde působí řádové sestry.

Vzhledem k nepokojům v NDR byla tato akce odložena, nicméně československý komunistický režim se k ní vrátil v červenci roku 1954, kdy se rozhodl o postupném rozpuštění všech ženských řádů. Řádové sestry měly odejít nejen ze zdravotnických zařízení, nýbrž ze všech zaměstnání, kde působily. Ministři příslušných resortů – dokonce i ministr zdravotnictví – se však překvapivě stavěli proti propouštění řádových sester, a to s odůvodněním, že tyto se vyznačují mnohem lepší pracovní morálkou než laické zaměstnankyně. Od realizace akce odradily i finanční náklady s ní spojené.¹²⁴

Celá akce s cílem zrušení ženských řeholních řádů proto v Československu skončila neúspěchem. Lze shrnout, že se jednalo o druhý

¹²²Viz KAPLAN, *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953 – 1956*, str. 612

¹²³ Citováno podle: KAPLAN, K. *Kronika komunistického Československa*, str. 612

¹²⁴ Viz KAPLAN, K. *Kronika komunistického Československa*, str. 612

významný neúspěch komunistického proticírkevního tažení. Za ten první a vůbec nejvýznamnější neúspěch československých komunistů považujeme skutečnost, že se jim po roce 1948 nepodařilo – ani přes výrazné oslabení – z katolické církve učinit podřízený či služební nástroj svého režimu.

2.3.6. Pokračování v útlaku

Státní úřad pro věci církevní ani na podzim roku 1953 v podstatě téměř nereagoval na první signály změn v oficiální státní politice. Jeho vedení proto chtělo i nadále pokračovat v omezování činnosti kněží pouze na kostely a v postupném snižování a nedoplňování celkového počtu duchovních. Těm katolickým kněžím, kteří se vraceli z výkonu povinné vojenské služby, odmítal Státní úřad pro věci církevní udělit státní souhlas a zařazoval je do průmyslové výroby. Prováděl také změny v rámci katolické hierarchie. Co se týká studia a budoucí přípravy kněží, měl stát vše pevně v rukou a snažil se tak sabotovat obnovování přirozeného úbytku kněží a tím omezovat vliv náboženství ve společnosti.¹²⁵

Vedení tohoto úřadu se snažilo do hierarchie dosazovat tzv. spolehlivé kapitulní vikáře. V této souvislosti prohlásilo, že tyto vikáře „... budeme soustavně usměřňovat, stavět do protivatikánského a protiimperialistického mírového tábora. Biskupy, kteří složili slib, budeme omezovat v jejich snaze o šíření náboženského života, zejména na Slovensku. Z jejich nejbližšího okolí odstraníme reakční osoby.“¹²⁶

Negativní vliv komunistického režimu citelně zasahoval ty oblasti, ve kterých především katolická církev vyvíjela svou činnost po celá desetiletí

¹²⁵ Viz VALEŠ, *Konfesní právo*, str. 150

¹²⁶ Citováno podle: KAPLAN, K. *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953 – 1956*. Brno: Barrister & Principal, 2005. ISBN 80-86598-98-5, str. 613

a v některých případech dokonce staletí. Komunistickému režimu se podařilo kontaminovat celou oblast církevních tradic, které byly buď přímo popírány, nebo alespoň deformovány a reinterpretovány v duchu oficiální ideologie.

V roce 1953 sice v Československu započalo jisté uvolňování režimu, nicméně destalinizace byla značně pomalá a jen váhavá, což se samozřejmě projevilo i na vztahu státu a komunistické moci k církvím.¹²⁷ V této souvislosti lze shrnout, že na poměru československého státu k církvím „... se mnoho nezměnilo až do roku 1960, kdy byla první významná amnestie u příležitosti 15. výročí od konce druhé světové války a z vězení byli propuštěni mnozí z těch, které tam režim uvrhl v letech 1949 – 1952, především katoličtí duchovní.“¹²⁸

V roce 1969 v souvislosti s tehdy proběhnuvší federalizací komunistického Československa došlo také k restrukturalizaci výkonu církevní politiky. „Obecný směr (včetně jednání s Vatikánem) spadal do pravomocí ústředních institucí (především ÚV KSČ). Provádění církevní politiky nově zajišťovaly republikové vlády, respektive církevní sekretariáty ministerstev kultury. Od roku 1971 zajišťoval koordinaci Sekretariát pro věci církevní při Úřadu předsednictva federální vlády normalizovaného komunistického Československa.“¹²⁹

2.3.7. Politický katolicismus v Československu v období komunistického režimu

I v období existence komunistického režimu v Československu, bylo některým katolicky orientovaným subjektům umožněno existovat, což však

¹²⁷ Viz např. MENCL a spol., *Křižovatky 20. století*, str. 270 – 271

¹²⁸ HANUŠ, J. *Tradice českého katolicismu ve 20. století*, str. 66

¹²⁹ BALÍK, S. HANUŠ, J. *Katolická církev v Československu 1945 – 1989*, str. 31

znamenal spíše živoření.¹³⁰ Toto konstatování se týkalo především lidové strany, jejíž fungování bylo sice i nadále povoleno v rámci Národní fronty, nicméně bylo podmíněno naprostou podřízeností komunistické moci. Lidovou stranu tak můžeme pro celé období let 1948 až 1989 označit za jeden ze specifických mocenských nástrojů KSČ.

Karel Skalický k problematice československého politického katolicismu uvádí: „Vytvořila se tak po Hlinkovi, Tisovi a Šrámkovi čtvrtá varianta československého politického katolicismu (lze-li vůbec o katolicismu ještě mluvit), tentokrát pod patronací komunistické strany, po jejímž boku se nestoudně vystavovala při oficiálních příležitostech, aby před světem manifestovala, že v Československu je náboženská svoboda, zatímco estébáci Máchové k smrti utloukali faráře Toufary a nejvyšší představitelé strany a státu se nikterak neskrývali s tím, že jejich poslední cíl je naprosté uškrcení církve.“¹³¹

Po celé období existence československého politického režimu pak v podstatě nelze hovořit o existenci jakéhokoli výraznějšího politického katolicismu (který by byl nezávislý) protože všechny nekomunistické politické strany byly režimu pevně podřízeny formou fungování Národní fronty.

¹³⁰ Viz HANUŠ, J. *Tradice českého katolicismu ve 20. století*, str. 66

¹³¹ SKALICKÝ, K. *Zápisy o zítřek aneb Quo Vadis Ecclesia*. Rychnov nad Kněžnou: Nakladatelství Ježek, 2000. ISBN 80-85996-20-0, str. 39

3. Vývoj od roku 1989 do současnosti

V důsledku demokratického přerodu československého právního řádu od začátku roku 1990 byla změna právního i faktického postavení církví a náboženských společností na území celého tehdejšího Československa. Skončila tedy doba, kdy církve a náboženské společnosti byly institucemi potlačovanými a určenými k likvidaci a stala se z nich společenství občanů, jimž je přiznána rozsáhlá autonomie.

3.1. Nahrazení tzv. nových církevních zákonů novými právními předpisy po listopadu 1989

Církve a náboženské společnosti vstoupily do nových podmínek právního státu v naší zemi s předstihem v právní oblasti. Jejich vlastní právní systémy s tisíciletou nebo alespoň staletou tradicí a značným stupněm vnitřní vyspělosti mohou přispívat k prohlubování právního vědomí.¹³²

Dále je nutné zdůraznit, že integrální součástí legislativního pořádku postkomunistického Československa – a později samozřejmě samostatné České republiky – se stala Listina základních práv a svobod, která mimo jiné garantuje práva v oblasti náboženství. Listina ve svém článku 16 stanoví, že každý má právo svobodně projevit své náboženství nebo víru buď sám nebo společně s jinými, soukromě nebo veřejně, bohoslužbou, vyučováním, náboženskými úkony nebo zachováváním obřadu.¹³³

¹³² TRETERA, *Konfesní právo a církevní právo*, str. 5

¹³³ Listina základních práv a svobod, článek 16

Níže přehledně uvádíme jednotlivé právní předpisy a nálezy ústavního soudu, které byly přijaty počínaje rokem 1990 a které se vztahují k řešené problematice:

- 16/1990 Sb.: Zákon, kterým se mění zákon č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem;
- 298/1990 Sb.: Zákon o úpravě některých majetkových vztahů řeholních řádů a kongregací a arcibiskupství olomouckého;
- 571/1990 Sb.: Vyhláška federálního ministerstva práce a sociálních věcí o odměňování učitelů náboženství;
- 308/1991 Sb.: Zákon o svobodě náboženské víry a postavení církví a náboženských společností;
- 161/1992 Sb. Zákon České národní rady o registraci církví a náboženských společností;
- 522/1992 Sb.: Zákon, kterým se mění zákon č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem, ve znění zákona č. 16/1990 Sb.;
- 086/1993 Sb.: Nařízení vlády o osobních požitcích poskytovaných duchovním církví a náboženských společností;
- 273/1995 Sb. Nařízení vlády, kterým se mění a doplňuje nařízení vlády č. 86/1993 Sb., o osobních požitcích poskytovaných duchovním církví a náboženských společností;
- 322/1998 Sb. Nařízení vlády, kterým se mění nařízení vlády č. 86/1993 Sb., o osobních požitcích poskytovaných duchovním církví a náboženských společností, ve znění nařízení vlády č. 273/1995 Sb.;
- 003/2002 Sb. Zákon o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností a o změně některých zákonů (zákon o církvích a náboženských společnostech);

- 004/2002 Sb.: Usnesení Poslanecké sněmovny k zákonu o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností a o změně některých zákonů (zákon o církvích a náboženských společnostech) přijatému Poslaneckou sněmovnou dne 27. listopadu 2001 a vrácenému prezidentem republiky dne 6. prosince 2001;
- 068/2002 Sb.: Nařízení vlády, kterým se mění nařízení vlády č. 86/1993 Sb., o osobních požitcích poskytovaných duchovním církví a náboženských společností, ve znění pozdějších předpisů;
- 232/2002 Sb.: Vyhláška Ministerstva kultury, kterou se provádí zákon č. 3/2002 Sb., o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností a o změně některých zákonů (zákon o církvích a náboženských společnostech);
- 586/2002 Sb.: Nařízení vlády, kterým se mění nařízení vlády č. 86/1993 Sb., o osobních požitcích poskytovaných duchovním církví a náboženských společností, ve znění pozdějších předpisů;
- 004/2003 Sb.: Nález Ústavního soudu ze dne 27. listopadu 2002 ve věci návrhu na zrušení zákona č. 3/2002 Sb., o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností a o změně některých zákonů (zákon o církvích a náboženských společnostech), nebo na zrušení některých ustanovení tohoto zákona;
- 465/2003 Sb.: Nařízení vlády, kterým se mění nařízení vlády č. 86/1993 Sb., o osobních požitcích poskytovaných duchovním církví a náboženských společností, ve znění pozdějších předpisů;
- 566/2006 Sb.: Nařízení vlády o úhradě osobních požitků duchovním církví a náboženských společností;
- 010/2008 Sb. Nález Ústavního soudu ze dne 30. října 2007 ve věci návrhu na zrušení zákona č. 495/2005 Sb., kterým se mění zákon č. 3/2002 Sb., o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských

společností a o změně některých zákonů (zákon o církvích a náboženských společnostech), ve znění nálezu Ústavního soudu vyhlášeného pod č. 4/2003 Sb., a zákona č. 562/2004 Sb., eventuálně na zrušení některých ustanovení zákona č. 3/2002 Sb., o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností a o změně některých zákonů (zákon o církvích a náboženských společnostech), v platném znění, a některých ustanovení zákona č. 198/2002 Sb., o dobrovolnické službě a o změně některých zákonů (zákon o dobrovolnické službě), ve znění pozdějších předpisů, restituční zákon č. 428/2012 Sb., dále zákona č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů, a zákona č. 563/1991 Sb., o účetnictví, ve znění pozdějších předpisů;

- 132/2009 Sb.: Nařízení vlády, kterým se mění nařízení vlády č. 566/2006 Sb., o úhradě osobních požitků duchovních církví a náboženských společností.

3.1.1. Počátky nového církevního práva

Nové zákonodárné činnosti v Československu, jehož občané se právě zbavili komunistického režimu, předcházelo jednání mezi tehdejší federální vládou a Vatikánem či přesněji řečeno Apoštolským stolcem. V rámci těchto jednání byl Modus vivendi z roku 1928 považován za překonaný.

Proces nahrazování tzv. nových církevních zákonů novými právními předpisy byl zahájen již v lednu roku 1990, a to zákonem č. 16/1990 Sb. Tímto zákonem došlo ke zrušení § 7 zákona č. 218/1949 Sb. Od onoho okamžiku stát již do vnitřních záležitostí jednotlivých církví ani do ustanovování církevních funkcionářů nijak nezasahuje. Dodejme ještě, že příslušná proticírkevní

ustanovení trestního zákona č. 140/1961 Sb. byla zrušena již prostřednictvím zákona č. 159 ze dne 13. prosince 1989.

Přímé vyplácení duchovních ze státního rozpočtu bylo podle příslušného zákona zajišťováno až do konce roku 1990. Od 1. 1. 1991 došlo ke změně v tom smyslu, že dotace na platy duchovních a částečně i na věcné náklady jsou poskytovány státem přímo ústředím jednotlivých církví, respektive katolickým diecézím, a to na základě vládního nařízení č. 578/1990 Sb.¹³⁴

Dodejme jen, že jako důležitý zdroj příjmů církví se v tu dobu ukazovaly sbírky a dary od věřících či sympatizantů. Stát vyšel této skutečnosti vstříc a dárci, ať se již jednalo o fyzické nebo právnické osoby, mohli žádat odečtení hodnoty těchto darů z daňového základu v přesně stanoveném rozmezí, a to díky ustanovení zákona č. 586/1992 Sb. o daních z příjmů. Od zdanění také byly osvobozeny výnosy kostelních sbírek, příjmy za církevní úkony a příspěvky členů registrovaných církví a náboženských společností.

Na základě zákona č. 298/1990 Sb. došlo k navrácení části církevního majetku, respektive především majetku řeholních řádů a kongregací, zabaveného kdysi komunistickým režimem, a to ke dni 19. července 1990. Jednalo se o 72 objektů z celkového počtu přibližně 800 nejrůznějším způsobem zabavených nemovitostí. V této souvislosti také došlo k navrácení budovy teologického semináře v Olomouci, a to Olomouckému arcibiskupství. Zákon byl tedy tehdejší federálním parlamentem přijat „... k nápravě křivd

¹³⁴ Podrobněji viz TRETERA, *Konfesní právo a církevní právo*, str. 101

způsobených řeholním řádům kongregacím v padesátých letech, zejména protiprávním odnětím jejich nemovitého majetku.¹³⁵

Specializovanou normu konfesního práva pak představoval zákon č. 308/1991 Sb., tedy zákon o svobodě náboženské víry a postavení církví a náboženských společností. Účinnost tohoto zákona nastala dnem 1. září 1991. Přílohu tohoto zákona tvoří seznam církví a náboženských společností, které ze zákona nebo na základě souhlasu státu působí na jeho území.¹³⁶

§ 1 uvedeného zákona uvádí:

- Každý občan České a Slovenské federativní republiky má právo svobodně projevat své náboženství nebo víru sám, nebo společně s jinými, soukromě nebo veřejně, bohoslužbou, vyučováním, náboženskými úkony nebo zachováváním obřadů. Každý má právo změnit své náboženství nebo víru anebo být bez náboženského vyznání.
- Každý má právo svobodně šířit svou náboženskou víru nebo své přesvědčení být bez vyznání.
- Nikdo nesmí být nucen vyznávat jakoukoli náboženskou víru nebo nucen být bez vyznání.
- Věřícím je pro účely tohoto zákona každý, kdo vyznává náboženskou víru.¹³⁷

V roce 1997 Tretera publikoval následující zamyšlení či úvahu nad perspektivami českého konfesního práva: „Pro budoucnost se počítá s nahrazením zákona č. 218/1949 Sb. a zákona č. 308/1994 Sb. novým

¹³⁵ Zákon č. 298/1990 Sb., o úpravě některých majetkových vztahů řeholních řádů a kongregací a arcibiskupství olomouckého.

¹³⁶ TRETERA, *Konfesní právo a církevní právo*, str. 102

¹³⁷ § 1 zákona č. 308/1990 Sb., o svobodě náboženské víry a postavení církví a náboženských společností.

předpisem. Bezesporu je zapotřebí, aby navrhovatelé projednali připravovanou konfesně-právní úpravu se zástupci církví a náboženských společností. Je třeba uvážit, zda stačí toto projednání nebo zda je vhodné také u nás pro upevnění stability vztahu státu a církví uzavřít konkordát s Apoštolským stolcem a analogické smlouvy s ostatními církvemi a náboženskými společnostmi.¹³⁸

Na tomto místě stručně lze shrnout, že za nový předpis můžeme s jistými výhradami považovat zákon č. 3/2002 Sb. o církvích a náboženských společnostech.

3.1.2. Neratifikovaná smlouva mezi apoštolským stolcem a Českou republikou

V Praze dne 25. července 2002 byla podepsána Smlouva mezi Českou republikou a Svatým stolcem o úpravě vzájemných vztahů neboli tzv. konkordát. Tuto smlouvu podepsali tehdejší místopředseda vlády a ministr zahraničních věcí České republiky Cyril Svoboda (člen KDU – ČSL) a zástupce Svatého stolce papežský nuncius E. J. Ender.

Český ministr zahraničí Cyril Svoboda na adresu uvedené smlouvy uvedl, že se jedná o mimořádně významný mezinárodní a právní počín, protože poprvé v dějinách československého a českého státu je k dispozici podepsaná smlouva, která – pokud úspěšně projde schválením v Poslanecké sněmovně a Senátu Parlamentu České republiky a bude-li ratifikována prezidentem republiky - stane se právně závazným dokumentem, který navíc představuje bez větších výhrad přijatelný kompromis pro obě zainteresované strany.

Zmíněný ministr dále uvedl, že podle jeho názoru se tak jedná o solidní základ pro vytvoření dobrých vztahů mezi Českou republikou a katolickou

¹³⁸ TRETERA, *Konfesní právo a církevní právo*, str. 104

církví, a to jak na domácím, tak i na zahraničním poli. Cyril Svoboda doslova pronesl, že „... tato smlouva má další pozitivní dopad, neboť zakládá určité standardy pro katolickou církev na území České republiky, a tím je také přiznává ostatním církvím a náboženským společnostem, které jsou registrovány na území České republiky ... V neposlední řadě je tato smlouva zcela v souladu s naším právním řádem a s naší ústavou a v žádném případě v žádném rozsahu neohrožuje suverenitu našeho státu. Je to smlouva, která plně respektuje mezinárodní suverenitu České republiky.“¹³⁹

V následujících odstavcích si přiblížíme obsah některých článků Smlouvy mezi Českou republikou a Svatým stolcem o úpravě vzájemných vztahů.

Článek 11 uvádí, že katolická církev má na základě Smlouvy mezi Českou republikou a Svatým stolcem o úpravě vzájemných vztahů právo zřizovat a provozovat vlastní školy, předškolní a školská zařízení, která se stávají součástí výchovně vzdělávací soustavy České republiky, a to splněním podmínek stanovených právním řádem České republiky. Vysoké školy zřízené katolickou církví jsou přitom oprávněny působit v České republice po splnění podmínek stanovených právním řádem České republiky.

Článek 12 uvádí, že smluvní strany také budou pokračovat ve spolupráci při ochraně a udržování kulturního dědictví České republiky, které je v této souvislosti považováno za nedílnou součást evropského a samozřejmě také českého kulturního bohatství. Česká republika se v této souvislosti

¹³⁹ MINISTERSTVO zahraničních věcí České republiky. *Tisková konference u příležitosti podpisu Smlouvy mezi Českou republikou a Svatým stolcem o úpravě vzájemných vztahů.* (online) Praha: Ministerstvo zahraničních věcí České republiky. 13. 11. 2002. Dostupné z WWW: http://www.mzv.cz/jnp/cz/udalosti_a_media/tiskove_konference_zaznamy/tiskova_konference_u_prilezitosti.html. Citováno dne 20. 10. 2013.

zavazuje, že bude z peněžních prostředků státu nadále podporovat katolickou církev v péči o její kulturní památky, zejména takové, které jsou zároveň národními kulturními památkami, dále pak sbírky muzejní povahy a jednotlivé sbírkové předměty, stejně jako archiválie, a to na úrovni rovnocenné s podporou jiných vlastníků věcí, jež jsou součástí národního kulturního pokladu.

Článek 13 pak stanoví, že katolická církev poskytuje podle svých možností humanitární služby v České republice a v zahraničí a je připravena při ní spolupracovat s vládními a nevládními organizacemi České republiky.¹⁴⁰

„Situace uvízla na mrtvém bodě, polemiky ustaly, politická vůle ke změně zjevně není na pořadu dne. Přestože již tehdy, v předvečer nepřijetí v poslanecké sněmovně, patřila Česká republika k těm nemnoha evropským zemím, v jejichž právním řádu obdobná smlouva scházela, život obou smluvních stran, jak je patrné, běží nerušeně dál. Konec konců, přiznáme-li si pravdu, onen nakonec odmítnutý tzv. konkordát ... byl i odborníky z řad právnické veřejnosti z hlediska odborné úrovně formulační a právní techniky přijat povětšinou kriticky.“¹⁴¹

Je nutné zdůraznit, že Smlouva mezi Českou republikou a Svatým stolcem o úpravě vzájemných vztahů neboli tzv. konkordát nakonec nebyla v České republice nakonec ratifikována, takže nikdy nevstoupila v platnost.

¹⁴⁰ Smlouva mezi Českou republikou a Svatým stolcem o úpravě vzájemných vztahů.

¹⁴¹ DAVID, Zdeněk. *Konkordát pro XXI. století*. (online) Právník.cz. 15. 10. 2007. ISSN 1214-0767. Dostupné z WWW: <http://www.pravnik.cz/a/185/konkordat-pro-xxi-stoleti.html>. Citováno dne 20. 10. 2013.

3.1.3. Zákon č. 3/2002 sb., zákon o církvích a náboženských společnostech

Tento zákon upravuje především:

- postavení církví a náboženských společností v České republice;
- vedení veřejně přístupných seznamů registrovaných církví a náboženských společností, svazů církví a náboženských společností a právnických osob založených registrovanou církví a náboženskou společností a evidovaných podle ustanovení tohoto zákona;
- působnost Ministerstva kultury České republiky ve věcech církví a náboženských společností.

K fenoménu svobody náboženského vyznání zákon uvádí, že svoboda myšlení, svědomí a náboženského vyznání je tímto zaručena. Každý má totiž právo svobodně projevovat své náboženství nebo víru, a to buď sám nebo společně s jinými občany, soukromě nebo veřejným způsobem, bohoslužbou, vyučováním, náboženskými úkony nebo prostřednictvím zachování obřadu. Každý má také právo změnit své náboženství nebo víru anebo být zcela bez náboženského vyznání. V této souvislosti je nutné upřesnit, že právo nezletilých dětí na svobodu náboženského vyznání nebo být bez vyznání je taktéž zaručeno. Zákonní zástupci nezletilých dětí přitom mohou výkon tohoto práva usměrňovat způsobem odpovídajícím rozvíjejícím se schopnostem nezletilých dětí.

Podle ustanovení tohoto zákona také nikdo nesmí být nucen ke vstupu do církve a náboženské společnosti ani k vystoupení z ní, dále k účasti nebo neúčasti na náboženských úkonech či úkonech církve a náboženské

společnosti. Každý občan také má právo volit si duchovní nebo řeholní stav a rozhodovat se pro život v komunitách, řádech a podobných společenstvích. Nikdo nesmí být omezen na svých právech jen proto, že se hlásí k církvi a náboženské společnosti, že se účastní její činnosti nebo že ji podporuje, anebo samozřejmě je zcela bez jakéhokoli vyznání či víry.

§ 5 tohoto zákona řeší konkrétní podmínky vzniku a působení církví a náboženských společností v České republice. Na základě tohoto ustanovení nemůže vznikat a vyvíjet činnost taková církev a náboženská společnost, jejíž činnost je v rozporu s právními předpisy a jejíž učení nebo činnost ohrožuje práva, svobody a rovnoprávnost osob a jejich sdružení včetně jiných církví a náboženských společností, ohrožuje demokratické základy České republiky, její suverenitu, nezávislost a územní celistvost

Dále pak je nutné upozornit, že vzniknout a vyvíjet činnost na území České republiky nemůže taková církev a náboženská společnost, která:

- a) je v rozporu s ochranou veřejné mravnosti, veřejného pořádku, veřejného zdraví, principy lidskosti a snášenlivosti a bezpečnosti osob;
- b) popírá nebo omezuje osobní, politická nebo jiná práva fyzických osob pro jejich národnost, pohlaví, rasu, původ, politické nebo jiné smýšlení, náboženské vyznání nebo sociální postavení, rozněcuje nenávisť a nesnášenlivost z těchto důvodů, podporuje násilí nebo porušování právních předpisů;
- c) omezuje osobní svobodu osob zejména tím, že využívá psychický a fyzický nátlak k vytvoření závislosti, která vede k fyzickému, psychickému a ekonomickému poškozování těchto osob a jejich rodinných příslušníků, k poškozování jejich sociálních vazeb včetně omezování psychického vývoje nezletilých a omezování jejich práva na

- vzdělání, zabraňuje nezletilým přijmout zdravotní péči odpovídající obvyklým zdravotním potřebám;
- d) je utajována vcelku nebo v některých částech, stejně jako organizační struktura církve a náboženské společnosti a vazby na zahraniční složky, je-li částí církve nebo náboženské společnosti působící mimo území České republiky.¹⁴²

Na základě § 6 tohoto zákona je řešena problematika registrací církví a náboženských společností na území České republiky.

Církev a náboženská společnost se podle výše zmíněného ustanovení stává právnickou osobou na základě registrace podle tohoto zákona, pokud ovšem tento zákon nestanoví jinak. Registrovaná církev a náboženská společnost pak může pro potřeby plnění svého poslání především vyučovat a vychovávat své duchovní nebo laické pracovníky ve vlastních školách a jiných zařízeních, a to i na vysokých školách bohosloveckých a bohosloveckých fakultách za podmínek stanovených podle zvláštních právních předpisů.¹⁴³

§ 7 zákona č. 3/2002 Sb., o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností a o změně některých zákonů (zákon o církvích a náboženských společnostech) řeší problematiku zvláštních práv registrovaných církví a náboženských společností. Uvádí, že každá registrovaná církev a náboženská společnost může na území České republiky za podmínek stanovených tímto zákonem k plnění svého poslání získat oprávnění k výkonu následujících zvláštních práv:

¹⁴² § 5, zákona č. 3/2002 Sb., o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností a o změně některých zákonů (zákon o církvích a náboženských společnostech)

¹⁴³ § 6, zákona č. 3/2002 Sb.

- a) vyučovat náboženství na státních školách v České republice podle zvláštního právního předpisu;
- b) pověřit osoby vykonávající duchovenskou činnost k výkonu duchovenské služby v ozbrojených silách České republiky, v místech, kde se vykonává vazba, trest odnětí svobody, zabezpečovací detence, ochranné léčení a ochranná výchova;
- c) být financována podle zvláštního právního předpisu o finančním zabezpečení církví a náboženských společností;
- d) konat obřady, při nichž jsou uzavírány církevní sňatky podle zvláštního právního předpisu, zřizovat církevní školy podle zvláštního právního předpisu;
- e) zachovávat povinnost mlčenlivosti duchovními v souvislosti s výkonem zpovědního tajemství nebo s výkonem práva obdobného zpovědnímu tajemství, je-li tato povinnost tradiční součástí učení církve a náboženské společnosti nejméně 50 let. Tím ovšem není dotčena povinnost překazít trestný čin uložená zvláštním zákonem.¹⁴⁴

3.1.4. Návrh restitučního zákona z roku 2008

Dne 2. dubna 2008 se tehdejší vláda Mirka Topolánka pokusila vyřešit otázku majetkového narovnání s církvemi, což ostatně avizovala jako jeden ze svých hlavních úkolů vyjádřených v programovém prohlášení. Zmíněného dne vláda na své schůzi jednomyslně schválila tzv. církevní zákon. Premiér Mirek Topolánek tento krok považoval za nezbytnou součást vyrovnání se České republiky s její komunistickou minulostí a s důsledky, které tato minulost přinesla. Upřesněme jen, že uvedený návrh zákona vláda České republiky projednala a schválila pod názvem zákon o zmírnění některých majetkových křivd způsobených církvím a náboženským společnostem v době nesvobody,

¹⁴⁴ § 7, článek 1 zákona č. 3/2002 Sb.

o vypořádání majetkových vztahů mezi státem a církvemi a náboženskými společnostmi a o změně některých zákonů.

Řešení otázky majetkového narovnání s církvemi bylo v programovém prohlášení vlády předznamenáno těmito slovy: „Vláda podpoří církev a náboženské společnosti při plnění jejich nezastupitelné úlohy v posilování morálních a duchovních hodnot v životě české společnosti. Vláda bude usilovat o dořešení vztahů mezi státem a církvemi a náboženskými společnostmi, včetně mezinárodní smlouvy mezi Českou republikou a Svatým stolcem a zahájí přípravu novely zákona o církvích a náboženských společnostech, které považuje za nezastupitelnou a obohacující součást společnosti.“¹⁴⁵

Návrh zákona z roku 2008 vycházel z následujících principů:

- Vydání věcí bez ohledu na jejich účelové určení bude umožněno řeholním řádům a kongregacím a jiným kněžským a řeholním společenstvím Církve římskokatolické;
- Ostatním částem Církve římskokatolické a dalším dotčeným církvím a náboženským společnostem se vydávají věci, které sloužily k duchovním, pastoračním, charitativním, zdravotnickým, vzdělávacím nebo administrativním účelům nebo jako obydlí duchovních a dále nemovité věci funkčně související s jimi vlastněnými nemovitostmi;
- Za nevydávaný majetek náleží dotčeným církvím a náboženským společnostem finanční náhrada, jejíž výše je určena na základě kvalifikovaného odhadu hodnoty majetku církví a náboženských

¹⁴⁵ VLÁDA České republiky. *Návrh zákona o zmírnění majetkových křivd způsobených církví.* (online) Praha: Úřad vlády České republiky. 02. 04. 2008. Dostupné z WWW: <http://www.vlada.cz/scripts/detail.php?id=33385>. Citováno dne 20. 10. 2013.

společností k 25. únoru 1948 po odečtení hodnoty majetku, u něhož bude umožněna naturální restituce.¹⁴⁶

Součástí majetkového vypořádání státu s církvemi a náboženskými společnostmi podle návrhu tohoto zákona mělo být také opuštění principu financování platů duchovních a dalších výdajů církví a náboženských společností ze státního rozpočtu. Jako právnické osoby povinné vydat věci oprávněným osobám přitom byly označeny pouze stát a státní organizace, nikoliv osoby právnické soukromého práva či obce a kraje.

Pokud by byl býval tento zákon přijat, došlo by ke zrušení tzv. blokačních ustanovení § 29 zákona č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku, ve znění pozdějších předpisů, a § 3 odst. 1 zákona č. 92/1991 Sb., o podmínkách převodu majetku státu na jiné osoby. Tímto by byl podpořen rozvoj obcí, především pak individuální bytové i podnikatelské výstavby, čímž by se mělo zabránit také dalšímu zhoršování technického stavu nemovitostí blokovaných příslušnými ustanoveními.

Návrh zákona se od jeho věcného záměru odchyloval v otázce úpravy financování církví a náboženských společností v případě neuzavření tzv. smlouvy o vypořádání. Věcný záměr původně umožňoval i nadále financovat církve a náboženské společnosti, v jejichž případě by nebyla uzavřena smlouva o vypořádání. Výše poskytnutých finančních prostředků by se pak odvíjela od skutečnosti, zda k uzavření smlouvy došlo z důvodu na straně státu nebo z důvodu odmítnutí na straně církve nebo náboženské společnosti.

¹⁴⁶ VLÁDA České republiky. *Návrh zákona o zmírnění majetkových křivd způsobených církví.* (online)

Výše naznačený princip však byl opuštěn. Upřesněme, že „... namísto něj byl přijat princip, že k opuštění současného modelu financování církví a náboženských společností podle zákona č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem, dojde prvního dne kalendářního roku následujícího po dni, kdy Ministerstvo kultury sdělením ve Sbírce zákonů vyhlásí skutečnost, že byly uzavřeny smlouvy o vypořádání představující alespoň 85 % celkové nominální hodnoty součtu jednotlivých ročních splátek finančních náhrad určených všem dotčeným církvím a náboženským společnostem.“¹⁴⁷

Výše popsany návrh zákona však nebyl přijat, takže úkol vyrovnání se České republiky s její komunistickou minulostí a s důsledky, které tato minulost přinesla, musel přejít na další vládu.

3.2. Aktuální dopad tzv. Nových církevních zákonů

3.2.1. Restituční zákon z roku 2012 a problematika církevních restitucí

Jeden z problémů, které i více než dvě desetiletí po pádu československého komunistického režimu nebyly uspokojivě vyřešeny, donedávna představovala právě otázka církevních restitucí. Zjednodušeně řečeno tedy návratu majetku, který byl církvím a náboženským společnostem zabaven komunistickým režimem počínaje dnem 25. února 1948. Z hlediska mravního principu i z hlediska práva samozřejmě platí, že co bylo ukradeno, musí být vráceno.

¹⁴⁷ VLÁDA České republiky. *Návrh zákona o zmírnění majetkových křivd způsobených církví.* (online)

Na druhou stranu si však musíme uvědomit, že žijeme v České republice, kde nejen, že je malá religiozita a celková nálada je spíše zaměřena proticírkevně, ale dalším zásadním problémem je systémová korupce, která spočívá ve zneužívání veřejných zdrojů neboli organizovaném rozkrádání státních financí, na kterém se podílí kriminálně fungující část podnikatelské sféry, ovšem společně s částí tzv. politických elit a protagonistů státní správy.

V této souvislosti upřesněme, že za zabavený, ale nevydaný majetek církve obdrží „... finanční kompenzaci v rozsahu 59 miliard vyplácenou po dobu třiceti let ve výši cca 2 miliardy ročně, která zohlední i inflaci. Katolická církev se po dohodě s ostatními vzdala dvaceti procent finanční náhrady ve prospěch nekatolických náboženských společností včetně subjektů oficiálně uznaných státem až po roce 1998 (Apoštolská církev, Luterská evangelická církev augsburského vyznání aj.).“¹⁴⁸

Jsou hlasy, že by k vydání nemělo dojít. A to ani ne na základě toho, že restituentem by byla církev ale kvůli zkorumpovanému systému. Vladimíra Dvořáková proto v této souvislosti dochází k závěru, „... že by vláda vůbec neměla přistoupit ke schvalování navrhovaných reforem. Podstatné je podle ní spíš to, aby se obnovilo řádné institucionální fungování státu. Jinak tady totiž nemůže nic fungovat a reformy nemohou být postaveny na zločineckých zájmech různých skupin, které současnou politiku ovládají.“¹⁴⁹ Lze se obávat, že platnost citovaného konstatování se bohužel může vztahovat i na tzv. zákon o církevních restitucích, který byl Poslaneckou sněmovnou České republiky protlačen bývalou vládou premiéra Nečase.

¹⁴⁸ Viz HAMPLOVÁ, Kateřina. Církevní restituce. *Je Česko poslední v Evropě?* (online) Praha: Vláda České republiky, 15. 08. 2012. Dostupné z WWW: <https://www.euroskop.cz/9002/21135/clanek/cirkevni-restituce-je-cesko-posledni-v-evrope/>. Citováno dne 16. 10. 2013.

¹⁴⁹ JANSÁ, P. BUREŠ, R. a kol. *Studie národní integrity*. Praha: Transparency International – Česká republika, 2011. ISBN 978-80-87123-17-1, str. 31 – 32

3.2.2. Datový přehled

Legislativní základ pro církevní restituce v České republice konečně položil zákon č. 428/2012 Sbírky, tedy zákon o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi a o změně některých zákonů (zákon o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi), který byl uveden v platnost dne 8. listopadu 2012. Nejdříve však bude vhodné alespoň stručně přiblížit vývoj a průběh nedávných událostí, které vedly až ke konečnému schválení majetkového vypořádání státu s církvemi a náboženskými společnostmi.¹⁵⁰

- 30. května 2011: Vládní komise pro narovnění vztahu mezi státem a církvemi navrhla vrátit církvím a náboženským společnostem 56 % jejich bývalého majetku v celkové hodnotě 75 miliard Kč. Za majetek, který v restitucích vrácen nebude, by pak stát doplatil 59 miliard Kč;
- 25. srpna 2011: Zástupci církví a státu se shodli na délce přechodného období majetkové odluky, které by mělo trvat celkem 17 let. První tři roky bude stát na platy duchovních a administrativy přispívat z rozpočtu plnou částkou, od čtvrtého roku se pak částka každoročně sníží o 5 %;
- 11. ledna 2012: Zákon o majetkovém vyrovnání s církvemi schválila vláda České republiky. Hlasování bylo jednomyslné, když pro restituce byli i ministři za tehdy vládní Věci veřejné, kteří s podporou předtím váhali;
- 19. ledna 2012: Spisovatelka Lenka Procházková podala na členy vlády trestní oznámení kvůli podezření ze spáchání trestného činu zneužití

¹⁵⁰ ČTK. *Vývoj událostí kolem současného schvalování církevních restitucí.* (online) České noviny. Zpravodajský server ČTK. 22. 11. 2012. ISSN 1213-5003. Dostupné z WWW: <http://www.ceskenoviny.cz/domov/zpravy/vyvoj-udalosti-kolem-soucasneho-schvalovani-cirkevnich-restituci/869061>. Citováno dne 09. 11. 2013.

pravomoci veřejného činitele a porušení povinnosti při správě cizího majetku. Později podala oznámení i na arcibiskupa Dominika Duku, a to z důvodu podezření ze spáchání trestného činu krádeže ve stadiu pokusu. Podobná oznámení podali i další lidé a organizace, ale bez výsledku;

- 7. února 2012: Poslanecká sněmovna i přes protesty tehdejší opozice podpořila v prvním čtení návrh na majetkové vyrovnání státu s církvemi;
- 29. března 2012: Tehdejší premiér Petr Nečas prohlásil, že církve a také náboženské společnosti by se majetku domohly i bez restitucí, a to soudně. Ovšem stát by musel navíc zaplatit náklady na vleklá soudní řízení;
- 4. dubna 2012: Prezident Václav Klaus prohlásil, že u vládního návrhu na restituce vidí „řadu otazníků“ a klade si proto otázku, zda zvolený princip restitucí je koncepčně správný. O týden později ale arcibiskupovi Dominiku Dukovi napsal, že do debaty o restitucích již nehodlá vstupovat;
- 17. dubna 2012: Arcibiskup Dominik Duka se vyslovil proti odložení majetkového narovnání státu s církvemi, o němž hovořili kritici restitucí v souvislosti s ekonomickou a dluhovou krizí a rozpočtovými škrty;
- 6. června 2012: Zákon o restitucích prošel druhým čtením ve Sněmovně;
- 22. června 2012: Skončila schůze Poslanecké sněmovny, která zákon o restitucích kvůli obstrukcím neschválila. Levicová opozice ani zástupci Věcí veřejných však neuspěli s návrhem odložit schvalování vyrovnání;

- 28. června 2012: Čeští sociální demokraté vyzvali vládu, aby zajistila zmapování majetku, který by mohly církve dostat. Dále navrhli zřídit fond, do něhož by byl majetek vložen. Provoz církví by se hradil z jeho výnosů;
- 14. července 2012: Poslanecká sněmovna schválila církevní restituce;
- 15. srpna 2012: Senát hlasy levicových členů restituce odmítl. Premiér Nečas však řekl, že věří, že koalice ve Sněmovně senátní veto přehlasuje;
- 29. srpna 2012: Prezident Klaus v dopise požádal premiéra o osobní garanci toho, že vyrovnání s církvemi neprolomí hranici 25. února 1948;
- 3. září 2012: Premiér prezidenta ujistil, že vládní návrh církevních restitucí nenese riziko prolomení hranice roku 1948. O tomtéž jej ujistily církve. Ústavní soud současně stanovil, že dokud zákonodárci neschválí restituce, mohou o jednotlivých majetkových nárocích církví rozhodovat soudy;
- 5. září 2012: Poslanecká sněmovna schvalování církevních restitucí odložila, a totéž se opakovalo také o dva týdny později, tedy 29. září;
- 2. října 2012: Petiční výbor Poslanecké sněmovny požádal hlasy opozice Ministerstvo kultury České republiky o seznam majetku, který by měl být v rámci restitucí vydán církvím. Ministryně kultury Alena Hanáková zmíněnému výboru v odpovědi napsala, že žádný soupis neexistuje;
- 8. listopadu 2012: Poslanecká sněmovna přehlasovala senátní veto zákona o majetkovém vypořádání státu s církvemi. Česká strana sociálně demokratická poté oznámila, že připravuje podání ústavní stížnosti;

- 22. listopadu 2012: Prezident Václav Klaus jako výraz své distance schválený zákon nevetoval, ale ani nepodepsal, zákon vstoupil v platnost.

§ 1 této legislativní normy předesílá, že „... tento zákon upravuje zmírnění některých majetkových křivd, které byly spáchány československým komunistickým režimem církvím a náboženským společnostem, které jsou ke dni nabytí účinnosti tohoto zákona státem registrovanými církvemi a náboženskými společnostmi podle jiného právního předpisu ... v období od 25. února 1948 do 1. ledna 1990 a vypořádání majetkových vztahů mezi státem a registrovanými církvemi a náboženskými společnostmi.“¹⁵¹

Prezident Klaus však ve zdůvodnění svého postoje k zákonu oficiálně uvedl: „Zákon přes svůj název opouští koncepci zmírňování některých majetkových křivd, která byla základem veškerého našeho dosavadního přístupu k restitucím. Nastolení nároku na restituce bez výslovně formulovaného respektu k hranici roku 1948 vytváří precedens pro možné zpochybnění majetkových poměrů ustavených před tímto datem. Na mé pochybnosti, které jsem vyslovil v dopise předsedům koaličních stran v srpnu letošního roku, jsem od nich uspokojivou a přesvědčivou odpověď nedostal. Někteří neodpověděli vůbec ... Nad přijatým řešením neexistuje na politické scéně ani ve společnosti konsensus, ač jeho naplnění bude zavazovat i další vlády. Silou protlačený zákon, který odmítl Senát a jehož přijatou podobu podle průzkumů odmítá velká většina občanů, přispěje k další politické polarizaci ve společnosti. Obávám se, že bude v jeho důsledku ve společnosti poškozeno i samo postavení církví, které pokládám v současném, tradiční

¹⁵¹ Zákon č. 428/2012 Sbírky o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi a o změně některých zákonů (zákon o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi), § 1

hodnoty nerespektujícím, světě za velmi důležité a nejsem v tom vůbec osamocen.¹⁵²

3.2.3. Otázka konečného narovnání vztahů církve a státu

Z výše uvedeného přehledu je zřejmé, že schválení církevních restitucí nebylo vůbec jednoduchou záležitostí. Navíc je nutné brát v úvahu, že k němu došlo až 23 let po pádu československého komunistického režimu, což samo o sobě vyvolává řadu otázek. Ovšem aktuální vývoj na politické scéně v České republice dává tušit, že problematika církevních restitucí ještě není uzavřena. To zase svědčí o neschopnosti českých tzv. politických elit dohodnout se na řešení, která by byla učiněna v zájmu státu a společnosti.

Dne 3. června 2013 Ústavní soud České republiky, poté, co se na něj se stížností obrátila skupina politiků z České strany sociálně demokratické, potvrdil platnost zákona o restitucích. Nicméně ani tímto aktem kontroverze ohledně církevních restitucí neskončily. Podle stanoviska čtyř ústavních soudců, kteří nesouhlasili s většinovým verdiktem, byly restituce prosazeny za podivných okolností, které vyvolávají podezření na korupci a které vystavují Českou republiku možným sankcím ze strany Evropské unie. Podle odlišných stanovisek, sepsaných předsedou Ústavního soudu Pavlem Rychetským a soudci Jaroslavem Fenykem, Vojenem Güttlerem a Janem Musilem, je celkových 134 miliard Kč, které církve dostanou jak v podobě majetku, tak prostřednictvím finančního vyrovnání, nepřípustným zvýhodněním církví vůči lidem a necírkevním sdružením, které v restitucích o majetek v Česku také usilovaly.

¹⁵² ČTK. *Dokument: Prezidentovo zdůvodnění rozhodnutí o církevních restitucích.* (online) České noviny. Zpravodajský server ČTK. 22. 11. 2012. ISSN 1213-5003. Dostupné z WWW: http://www.ceskenoviny.cz/domov/zpravy/dokument-prezidentovo-zduvodneni-rozhodnuti-o-cirkevnych-restitucich/869042&id_seznam=. Citováno dne 09. 11. 2013.

Předseda ústavního soudu Pavel Rychetský je dokonce toho názoru, že církevní restituce představují návrat před 25. únor 1948, kteréžto datum zatím fungovalo jako doposud zcela nezpochybnitelná hranice pro restituce majetku v České republice. Podle Rychetského totiž církevní restituce naprosto ignorují platný zákon, na základě kterého v roce 1919 zahájilo Československo pozemkovou reformu. Podle tohoto zákona nesmí mít žádný vlastník více než 250 hektarů zemědělské půdy a lesů. Pavel Rychetský tvrdí, že „... toto dosud platné omezení přezkoumávaný zákon zcela ignoruje. Výsledkem je faktický návrat hluboko před 25. únor 1948, neboť jednotlivé oprávněné osoby podle napadeného zákona obdrží pozemkový majetek v rozsahu 200 000 hektarů.“¹⁵³

V důsledku pádu komunistického režimu na konci roku 1989 a s tím souvisejícího demokratické rekonstrukce československého právního řádu od začátku roku 1990 nastala změna právního i faktického postavení církví a náboženských společností na území celého tehdejšího Československa. Skončila doba, kdy církve a náboženské společnosti byly institucemi potlačovanými a určenými k likvidaci. Stala se z nich naopak společenství občanů, jimž je přiznána rozsáhlá autonomie. Díky současně situaci by se dalo konstatovat, že nikdy v historii u nás se církve netěšili takové svobodě jako dnes.¹⁵⁴

Proces nahrazování tzv. nových církevních zákonů novými právními předpisy byl zahájen již v lednu roku 1990. Kromě přijetí Listiny základních práv a svobod jako součásti právního řádu se tak stalo prostřednictvím zákona č. 16/1990 Sb. Tímto zákonem došlo ke zrušení § 7 zákona č. 218/1949 Sb. Od

¹⁵³ Citováno podle: FRÁNEK, Tomáš. *Soudci: Restituce jdou před rok 1948 a zavání korupcí.* (online) Aktuálně.cz. 04. 06. 2013. Dostupné z WWW: <http://aktualne.centrum.cz/domaci/soudy-a-pravo/clanek.phtml?id=781635>. Citováno dne 09. 11. 2013.

¹⁵⁴ Srov. HRDINA, Ignác Antonín. *Náboženská svoboda v právním řádu České republiky.* Praha: Eurolex Bohemia, 2004, str. 144.

onoho okamžiku stát již do vnitřních záležitostí jednotlivých církví ani do ustanovování církevních funkcionářů nijak nezasahuje. Dodejme ještě, že příslušná proticírkevní ustanovení trestního zákona č. 140/1961 Sb. byla zrušena již prostřednictvím zákona č. 159 ze dne 13. prosince 1989.

Je otázkou, jaký bude osud církevních restitucí po právě proběhách předčasných volbách do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky. Levicové strany totiž stále trvají na zpochybňování restitucí.

Závěr

V úvodu jsem postuloval hypotézy týkající se tří základních okruhů. Co se týká právního systému a právní úpravy, lze konstatovat, že po této stránce je postavení církví a náboženských společností řádně ošetřeno. Po roce 1989 měl stát skutečnou snahu konečně vyřešit vztah státu a církve a napravit křivdy způsobené minulým režimem. Co se týká náboženské svobody, nikdy v dějinách nebyla církev u nás tak nezávislá na státu jako po pádu komunistického režimu. K dořešení a skutečně konečnému vyrovnání zbývá pouze splněním slibů, které stát dal přijetím zákona o restitucích.

Dále jsem postuloval, že negativní postoj české společnosti vůči většinovému náboženství, resp. hlavně pro ni reprezentovanou katolickou církví, má hlubší kořeny avšak nelze prohlásit, že jediným zdrojem tohoto negativního postoje je období komunistického totalitního režimu. Na druhou stranu je ale nutno vidět, že tento totalitní režim využil všech negativních historických interpretací vůči církvím a zneužil všech možností a mechanismů (včetně zneužití práva) k tomu, aby omezil působení církví s konečným cílem jejich likvidace.

Při pohledu na současnou politickou scénu není těžké dovodit, že církevní tematika zdánlivě není v současné sekularizované společnosti prioritou. Při bližším pohledu je zjevné, že toto téma je často nadužívané a často zneužívané nikoliv ve smyslu uspořádat vztah mezi státem a církví, ale spíše pro vlastní politické ambice. Levicové strany toto využívají pro získání „politických bodů“, zatímco pro pravicové strany je zatěžko toto téma otvírat, neboť se obávají ztráty politické prestiže u svých voličů.¹⁵⁵

Na základě analýzy, kterou jsem v této práci provedl, mohu konstatovat, že tři výše uvedené okruhy nelze striktně oddělit, ale je třeba se tázat po jejich hlubším vnitřním propojení.

Zvolené téma má zdánlivě striktně právní vymezení „Nové církevní zákony z roku 1949“. Jak jsem již v úvodu uvedl, chtěl jsem se na tuto problematiku podívat jako student teologie nikoliv práva, neboť tyto zákony se projeví nejen v církvi po stránce materiální, ale plně vstupovaly i do jejího hlavního poslání.

Přestože z čistě právního hlediska byly právní náležitosti řádně ošetřeny v rámci demokratického systému, vidíme, že narážejí na nepochopení většinové společnosti. Můžeme si tedy položit teoretickou otázku, zdali by například referendum vztahující se k této otázce bylo skutečnou odpovědí na danou problematiku, nebo spíše neuvědomělou emotivně zabarvenou reakcí na určité interpretace předchozích historických epoch (včetně komunistické ideologie).

¹⁵⁵ Viz srov. politické mediální debaty v ČT v roce 2013.

Existuje mnoho zažitých předsudků, které se staly bohužel základními kameny argumentace některých současných odpůrců církve. Vehementně se tak ozývají hlasy, že v postmoderní společnosti církve již nepotřebujeme. Je zjevné, že tento pohled v historickém kontextu neobstojí. Naše kořeny vyrůstají z propojení státu a církve, kteréžto spojení je skutečným základem současné Evropy, v níž žijeme.

Je třeba zdůraznit, že zásadní nepochopení historické problematiky této součinnosti církve a státu (byť ne vždy zcela neproblematické) pramení z celkové neznalosti. Jedná se také nepochybně o značnou míru neochoty této problematice porozumět. Nelze také nevidět, jakým způsobem byly dějiny interpretovány do roku 1989. Buďme si vědomi, že tento způsob interpretace dějin žije stále dále.

V roce 1949 se stát zavázal, že se bude starat o církevní stavby a náklady spojené s kultem. Těmto závazkům dostal pouze formálně. Nebýt věřících a jejich vztahu k významu těchto staveb by ani právní systém nikdy nedokázal zabezpečit fungování natož samotnou existenci. Na základě tohoto příkladu lze snadno spatřit, že právo má být ve službě člověka a nikoliv naopak. Při zpracování této práce jsem pochopil, jak snadno lze tento princip uchopit zcela opačně.

Podrobně jsem se ve své práci zabýval problematikou restitucí a obecnou nechutí, která ve společnosti panuje, co se týče navrácení majetku církvím, zejm. pak církvi katolické. I po právním vyřešení této otázky otevírají některé politické strany znovu možnost, jak restituce omezit. Využívají této obecné nechuti, která se opírá mj. také o představu „chudé církve“. Ať už hledáme kořeny toho, proč má být církev chudá v hluboké tisícileté historii

anebo v novodobých marxistických koncepcích uspořádání „spravedlivé“ společnosti, zkusme si odpovědět na otázku, jaká role se od církve očekává v dnešním světě. Na jednu stranu jsou na církve kladeny nároky čistoty a chudoby, na druhé straně ovšem by se měla starat o chudé a pomáhat bezmocným. Nezapomeňme i na ochranu kulturního dědictví národa v podobě sakrálních staveb. Lze toho všeho docílit, pokud by církve měla být chudá a naprosto bez prostředků? Ano, dokonce tak musí fungovat (lépe řečeno živořit) v některých částech světa. Proč se tomu tak děje, když poskytuje tyto neocenitelné služby, které by jinak stát musel nákladně vykonávat za ni? Jedná se v zásadě o nepochopení součinnosti církve a státu v jejich specifických rolích.

Vidíme tedy i jen z tohoto dílčího hlediska, že společenská recepce církevních restitucí je hluboce nepochopena. O morálním aspektu, že co bylo ukradeno, se má vrátit, ani nemluvě. Jak již bylo řečeno, odraz tohoto společenského klimatu nacházíme v postojích i programech politických stran.

A církve sama? Po čtyřicetileté pauze, kdy nemohla hospodařit se svým majetkem samozřejmě, vyvstává otázka, jestli oblast hospodaření s fyzickým majetkem zvládne. Nebud'me paternalistickým státem, nechme na církvi a ať ukáže, co dokáže. Nebude to lehké, neboť nám nejspíš bude stále předhazováno ono biblické „snáze projde velbloud uchem jehly než bohatý do Božího království.“¹⁵⁶

Závěr mé diplomové práce nechce a nemůže ústit do definitivních řešení. Jako student teologie uvažuji snad po čistě právní stránce méně

¹⁵⁶ Bible, Český studijní překlad, Praha: Česká biblická společnost, 2009. Mt 19, 24; Mk 10, 25; Lk 18, 25

kvalifikovaně než student práva. Jako takový bych jistě akcentoval jiné priority. V této práci jsem se nicméně pokusil spojit obojí. Kladu si ovšem otázky, které v širším kontextu navozují hledání odpovědí. Vzhledem k danému tématu na tomto místě výslovně neakcentuji úlohu církve v celém širokém spektru jejího působení. Vypracování této práce mi však určitě rozšířilo obzor a ukázalo směr, jakým mohu vést argumentaci ohledně místa církve ve společnosti, a to nejen v minulosti, ale také v současnosti a samozřejmě i s výhledem do budoucnosti.

Seznam použitých zkratk

§	paragraf
aj.	a jiná (jiné)
apod.	a podobně
atd.	a tak dále
č.	číslo
čl.	článek
ČSR	Československá republika
esp.	especially
Kč	Korun českých
Kčs	Korun československých
KSČ	Komunistická strana Československa
KSSS	Komunistická strana Sovětského svazu
lat.	latinsky
např.	například
pozn.	poznámka
resp.	respektive

ř. z.	říšský zákoník (do roku 1918 Rakousko-Uhersko)
Sb.	Sbírka zákonů (v letech 1945 - 1992 Československo, od roku 1993 Česká republika)
Sb. z. a n.	Sbírka zákonů a nařízení (v letech 1918 – 1945 Československo)
srov.	srovnej
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
str.	strana
SÚC	Státní úřad pro věci církevní
tj.	to jest
tzn.	to znamená
tzv.	tak zvaná (zvané, zvaný)
ÚV	Ústřední výbor
vs.	versus
zejm.	zejména

Další zkratky jsou uvozeny v textu.

Seznam literatury

a) primární zdroj

Bible, Český studijní překlad, Praha: Česká biblická společnost, 2009.

Nové církevní zákony, Praha: SÚC 1949.

b) knižní

BALÍK, S. HANUŠ, J. *Katolická církev v Československu 1945 – 1989*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007.

DAVIES, N. *Polsko. Dějiny národa ve střední Evropě*. Praha: Nakladatelství Prostor, 2003.

HANUŠ, J. *Tradice českého katolicismu ve 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. 2005.

HRDINA, Ignác Antonín. *Náboženská svoboda v právním řádu České republiky*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004.

HRDINA, Ignác Antonín. *Texty ke studiu konfesního práva III. Československo*. UK v Praze: Nakladatelství Karolinum, 2006.

JANSA, P. BUREŠ, R. a kol. *Studie národní integrity*. Praha: Transparency International – Česká republika, 2011.

KALOUS, J. *Instruktažní skupina StB v lednu a únoru 1950. Zákulisí případu Čihošť*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2000.

KAPLAN, K. *Československo v letech 1948 – 1953. 2. část. Zakladatelské období komunistického režimu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991.

KAPLAN, K. *Kronika komunistického Československa. Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno: Barrister & Principal, 2009.

KAPLAN, K. *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953 – 1956*. Brno: Barrister & Principal, 2005.

KAPLAN, K. *Poslední rok prezidenta. Edvard Beneš v roce 1948*. Brno: Doplněk, 1994.

KAPLAN, K. *Stát a církev v Československu v letech 1948 – 1953*. Brno: Doplněk, 1993.

KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře první republiky (1918 – 1938). Díl první. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918 – 1929)*. Praha: Libri: 2000.

KENNEDY, P. *Vzestup a pád velmocí. Ekonomické změny a vojenské konflikty v letech 1500 – 2000*. Praha: Lidové noviny, 1996.

KOSMAN, M. *Dějiny Polska*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2011.

KONÍČEK, Jiří. *Destruktivní vliv komunistických zákonů 217 a 218 z roku 1949 na kanonické a ekonomické poměry katolické církve*. In: Dialog Evropa XXI. Revue pro křesťanskou orientaci ve vědě a kultuře. 20. ročník, číslo 3-4/2010. Brno: Moravsko-slezská křesťanská akademie, 2010.

KREJČÍ, Oskar. *Český národní zájem a geopolitika*. Praha: Universe, 1993.

MAREK, P. BUREHA, V. *Pravoslavní v Československu v letech 1918 – 1953. Příspěvek k dějinám Pravoslavné církve v Českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007.

MENCL, Vojtěch. HÁJEK, Miloš. OTÁHAL, Milan. KADLECOVÁ, Erika. *Křižovatky 20. století. Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha: Naše vojsko, 1990.

ROKOSKÝ, J. *Rudolf Beran a jeho doba. Vzestup a pád agrární strany*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2001.

SKALICKÝ, K. *Zápasy o zítřek aneb Quo Vadis Ecclesia*. Rychnov nad Kněžnou: Nakladatelství Ježek, 2000.

TRETERA, J. R. *Církevní právo*. Praha: Nakladatelství Jan Krigl, 1993.

TRETERA, J. R. *Konfesní právo a církevní právo*. Praha: Nakladatelství Jan Krigl, 1997.

VAŠKO, V. *Dům na skále I. Církev zkoušená. 1945 – začátek 1950*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2004.

VAŠKO, V. *Dům na skále II. Církev bojující. 1950 – květen 1960*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007.

VAŠKO, V. *Neumlčená. Kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce I*. Praha: Zvon, 1990.

VAŠKO, V. *Neumlčená. Kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce II*. Praha: Zvon, 1990.

VEBER, V. *Osudové únorové dny. 1948*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008.

VLČEK, V. (ed.) *Perzekuce mužských řádů a kongregací komunistickým režimem 1948 – 1964*. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2004.

VODIČKOVÁ, S. *Uzavírám vás do svého srdce. Životopis Josefa kardinála Berana*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009.

ZEMAN, Zbyněk. *Edvard Beneš. Politický životopis*. Praha: Mladá fronta, 2009.

c) časopisecké

DIALOG EVROPA XXI. Revue pro křesťanskou orientaci ve vědě a kultuře. 20. ročník, číslo 3-4/2010. Brno: Moravsko-slezská křesťanská akademie, 2010.

d) normativní

zákon č. 49/1868 ř. z.

zákon č. 11/1918 Sb. z. a n., o zřízení samostatného státu československého

zákon č. 111/1919 Sb. z. a n.

zákon č. 121/1920 Sb. z. a n., kterým se uvozuje ústavní listina
Československé republiky

zákon č. 96/1925 Sb. z. a n., o vzájemných poměrech náboženských vyznání

zákon č. 122/1926 Sb. z. a n., o úpravě platů duchovenstva církví a náboženských společností státem uznaných, případně recipovaných (kongruový zákon)

zákon č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem

vládní nařízení č. 219/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církve římskokatolické státem

zákon č. 3/2002 Sb., o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností a o změně některých zákonů (zákon o církvích a náboženských společnostech)

e) internetové zdroje

CUHRA, Jaroslav. *Československo-vatikánská jednání a vztahy 1948-1989*.(online) Ústav pro soudobé dějiny. Dostupné WWW: <http://www.josefhurt.cz/files/frmost/eskovat%20jednani%201948%20az%201989.pdf> , citováno: 21. 10. 2013

DAVID, Zdeněk. *Konkordát pro XXI. století*. (online) Právník.cz. 15. 10. 2007. ISSN 1214-0767. Dostupné z WWW: <http://www.pravnik.cz/a/185/konkordat-pro-xxi-stoleti.html>. Citováno dne 20. 10. 2013.

FRÁNEK, Tomáš. *Soudci: Restituce jdou před rok 1948 a zavání korupci*. (online) Aktuálně.cz. 04. 06. 2013. Dostupné z WWW: <http://aktualne.centrum.cz/domaci/soudy-a-pravo/clanek.phtml?id=781635>. Citováno dne 09. 11. 2013.

HAMPLOVÁ, Kateřina. *Církevní restituce. Je Česko poslední v Evropě?* (online) Praha: Vláda České republiky, 15. 08. 2012. Dostupné z WWW: <https://www.euroskop.cz/9002/21135/clanek/cirkevni-restituce-je-cesko-posledni-v-evrope/>. Citováno dne 16. 10. 2013.

MINISTERSTVO, zahraničních věcí České republiky. *Tisková konference u příležitosti podpisu Smlouvy mezi Českou republikou a Svatým stolcem o úpravě vzájemných vztahů*. (online) Praha: Ministerstvo zahraničních věcí České republiky. 13. 11. 2002. Dostupné z WWW: http://www.mzv.cz/jnp/cz/udalosti_a_media/tiskove_konference_zaznamy/tiskova_konference_u_prilezitosti.html. Citováno dne 20. 10. 2013.

ŠTAMPACH, Ivan O. *Peripetie české politiky ve vztahu k novým náboženským směrům*. (online) Katedra religionistiky a filosofie Filosofické fakulty University Pardubice. 2007. Dostupné z WWW: http://dspace.upce.cz/bitstream/10195/35342/1/StampachI_Peripetie%20ceske_Pantheon_2007.pdf. Citováno dne 18. 04. 2013.

VLÁDA České republiky. *Návrh zákona o zmírnění majetkových křivd způsobených církví*. (online) Praha: Úřad vlády České republiky. 02. 04. 2008. Dostupné z WWW: <http://www.vlada.cz/scripts/detail.php?id=33385>. Citováno dne 20. 10. 2013.

f) ostatní

BOHÁČ, Zdeněk. *Atlas církevních dějin českých zemí 1918 - 1999*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999.

MERELL, Jan a kol. *Malý bohovědný slovník*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1963.

